

Economische Visie Midden-Holland 2020

20 april 2020 | *Blaauwberg* | Aart van Bochove, Jeroen Bos

Met aanvullingen dd 29 september 2020

Voorwoord

De vorige Economische Visie van Midden-Holland - *Region building in Midden-Holland* - dateert van 2010. Net als nu was dat een (economische) crisistijd. Het herstel werd toen gevolgd door een bijna ongekende hoogconjunctuur, met een hausse op de arbeidsmarkt en personeelstekorten in bijna alle sectoren, met techniek, zorg en onderwijs als koplopers. Dat ging gepaard met een aantal (economische) structuurverschuivingen: het retail-landschap ging minder uit winkels en meer uit horeca en gemengde functies bestaan, de opmars van zzp'ers bleek stevig door te zetten en stedelijke verdichting leidde tot de opmars van woon- en verblijfsfuncties in werkgebieden en andersom. Om er maar enkele te noemen.

Vanuit die situatie is het Triple Helix Overleg Midden-Holland in 2019 gestart met het opstellen van een nieuwe economische visie. Ook daar was de setting anders dan in 2010. De regio Midden-Holland bestaat nu uit vijf gemeenten en het oorspronkelijke bestuurlijk overleg is verbreed met vertegenwoordigers van ondernemersverenigingen en onderwijsinstellingen.

Het werd een proces met veel inbreng en betrokkenheid van ondernemers(verenigingen), onderwijs, gemeenten en raadsleden, aan de hand van een goedbezochte en intensieve regionale radenconferentie. En het leverde een Economische Visie op met een duidelijk beeld van de structuur van de economie van de regio, van de samenwerking in de Triple Helix en van de uitdagingen waar deze regio in economisch opzicht voor de langere termijn voor staat. Op 5 maart lag een conceptversie ter bespreking voor.

Corona stelt deze visie in nieuw daglicht: handelingskader, structuuranalyse en nulmeting
Vlak daarna sloeg de Corona-crisis toe. Dat stelt deze visie natuurlijk in een nieuw daglicht. De analyse en de agenda blijven gelden, om te kunnen zien waar we alert moeten zijn, waar we door moeten bouwen en waar op langere termijn de opgaves van deze regio liggen. Deze visie laat ook het belang zien van samenwerking tussen ondernemers, overheid en onderwijs, iets dat nu alleen maar belangrijker wordt. Regio's die zich goed organiseren en goed samenwerken, zullen sterker staan in de crisis. Tenslotte is deze economische visie is nu ook een nulmeting, een meetlat waarlangs we de effecten van deze crisis en de aanstaande recessie kunnen leggen.

Ongebaande paden en eerste indrukken van de Corona-recessie

Het is verleidelijk, maar eigenlijk ook te vroeg om vooruit te lopen op de economische gevolgen van de Corona-crisis voor onze regio. De ongebaande paden die we betreden - met restricties in het maatschappelijk verkeer en ongekende steunpakketten vanuit de rijksoverheid - maken alle voorspellingen onzeker.

We kunnen wel een aantal eerste indrukken delen. De crisis zal niet elke regio in Nederland in gelijke mate gaan treffen. Regio's met veel zakelijke dienstverlening en kenniswerk lijken op korte termijn robuuster dan regio's met veel afhankelijkheid van toerisme, (detail)handel en transport en logistiek, zo laten de eerste analyses zien. De kwetsbare sectoren zijn ook de sectoren met verhoudingsgewijs veel laaggekwalificeerd flexwerk. Dat baart zorgen.

Maar het beeld is niet eenduidig. Internationaal toerisme zal heviger en langer getroffen worden dan binnenlands toerisme. Kennisintensieve industrie zal weerbaarder zijn dan productie-industrie. Logistiek in de voedselketen zal minder kwetsbaar zijn dan die in de sierteelt.

De gevolgen op middellange termijn

Dat zijn de conjunctuureffecten op de korte termijn, die in de eerste analyses nu zichtbaar worden. Maar de Corona-crisis zal ook structuur-effecten op de langere termijn gaan hebben. Een belangrijk gevaar is dat het verschil tussen werknemers met hogeschoolde beroepen in de specialistische zakelijke diensten, onderzoek en industrie en laaggeschoold (flex)werk in kwetsbare sectoren groter wordt. De recente geschiedenis leert dat onderaan de arbeidsmarkt en economie de meeste klappen zullen vallen: flexwerk dat wordt afgestoten, automatisering en robotisering die wellicht versneld doorgevoerd worden en bij economische opgang blijvende druk op kostenefficiëntie en flexibiliteit. De vraag is wat ervoor terugkomt en hoe we werknemers en zzp-ers die nu zonder werk komen te zitten helpen in het verbeteren van hun positie.

We moeten ons over veel vragen buigen. De detailhandel had het in verschillende segmenten al moeilijk, dat wordt in deze crisis stevig versterkt en zal zich niet zomaar herstellen. De tuinbouw laat een tweezijdig beeld zien: de sierteelt heeft het zwaar, de groenteteelt zal veel minder van de recessie gaan merken, zo is de verwachting. Onze maakindustrie en logistiek zijn sterk, maar gaan bij een langer aanhoudende recessie uiteraard ook de gevolgen merken.

Het is de vraag is hoe we de onderliggende structuur en randvoorwaarden van de economie juist in deze tijd kunnen versterken, zodat bedrijven beter kunnen overleven. Dan gaat het om zaken als kennisontwikkeling, infrastructuur, centrum- en winkelstraatmanagement, onderwijs-arbeidsmarkt. Deze agenda biedt daar veel aanknopingspunten voor.

Uitgangspositie van Midden-Holland

Op het eerste gezicht staat Midden-Holland er redelijk voor aan het begin van de Corona-recessie. En als we kijken naar de kredietcrisis van 2010, geeft dat een tweezijdig beeld. Onze regio liet enerzijds een fors banenverlies zien. Aan de andere kant bleef de werkloosheid relatief laag, omdat werknemers uit Midden-Holland veel in andere regio's werken. De centrale ligging hielp de effecten van de crisis te verzachten. We kunnen er alleen niet op rekenen dat dat nu weer zo zal zijn.

De Triple Helix Midden-Holland gaat de ontwikkelingen uiteraard volgen en we zullen doen wat we kunnen om de economie van de regio weerbaar te houden. Een actief arbeidsmarktbeleid en het inzetten op scholing en kennis zal daar een belangrijk onderdeel van zijn.

We kunnen nog moeilijk vooruitkijken naar het post-Corona-tijdperk. De geschiedenis leert dat economische crises vaak zorgen voor versnelling van onderliggende of al zichtbare trends. De crisis van begin jaren 80 versnelde de transitie van een industriegedreven naar een diensteneconomie, die van tien jaar geleden van een diensten- naar een kenniseconomie, met als zichtbaar 'bijverschijnsel' de transformatie die veel binnensteden doormaken (minder winkels, meer andere functies). Wat het beeld nu gaat zijn, weten we gewoon nog niet.

Zeker lijkt wel dat regio's die goed georganiseerd zijn en die goed weten samen te werken, beter uit de crisis zullen komen. Dat is geen vrijblijvende constatering, maar een dure plicht.

Midden-Holland, 20 april 2020

Vooraf: waarom een economische visie?

Midden-Holland wil een update van haar economisch DNA en de strategische positionering van de regio herijken. Daarom is deze economische visie opgesteld, met vier doelen.

- 1. Inzicht bieden in het economisch DNA van de regio en een actueel beeld van de sterke en zwakke punten; waarmee onderscheidt de economie van de regio zich, wat zijn iconen, wat de belangrijkste opgaves?*
- 2. Een handreiking voor het vergroten van het organiserend vermogen van het triple helix-overleg en de slagkracht van de regio.*
- 3. Positionering van de regio. Met als gebruikswaarde een koersboek, waarmee Midden-Holland een positie neerzet, een agenda opbouwt en een sterkere positie opbouwt in het aantrekken van (overheids)investeringen.*
- 4. Een duidelijke agenda voor het triple helix-overleg.*

Om deze visie op te stellen zijn verschillende triple helix-bijeenkomsten - het netwerk van gemeenten, ondernemersorganisaties en onderwijsinstellingen - gehouden en is gebruik gemaakt van een regionale raadsconferentie op 27 september 2019.

Samenvatting

Hoofdstuk 1: redenen voor een economische visie

Een economische visie geeft in de eerste plaats een koers aan. Waar wil je op inzetten en de regio op profileren? Wat wil je aan de omgeving meedelen? Het is een *'invitational document'*, een uitnodiging om te werken aan de toekomst.

Hoofdstuk 2: opgaven in twaalf beeldbepalende trends

Midden-Holland is - zoals elke regio - in de jaren na 2009 getroffen door een dubbele conjuncturele recessie. In zo'n diepe conjuncturele crisis krijgen structurele veranderingen in de economie versneld en verdiept vorm. Ook na de op de crisis volgende hoogconjunctuur en nu de Corona-recessie is het nog niet duidelijk welke structuurverandering er vorm krijgt. Wel is een aantal dominante trends zichtbaar, die ook voor Midden-Holland de economische ontwikkeling gaan bepalen.

Trends	Opgaven Midden-Holland
Verandering beroepenstructuur	Opleidingsniveau omhoog
Stijgend opleidingsniveau	Benutten van maakindustrie als kracht
Tekort aan vakmensen	Kwetsbaarheid voor tekort technische vakmensen opvangen
Toenemend ondernemerschap	Toenemend micro-ondernemerschap kansen bieden (ruimte en woonkwaliteit buiten de volle steden)
Kennis- en sterrensteden	Positie in Randstedelijk netwerk bepalen
Veranderende ruimtelijke ordening en Omgevingswet	'Gebruikersplanologie' vormgeven
Kantorenmarkt en detailhandel transformeren	Leegstand kantoren en detailhandel bestrijden
Binnensteden veranderen	Funciemenging in binnensteden Gouda en Schoonhoven
Internationalisering	Vorbereid zijn op permanente arbeidsmigratie
Energietransitie	Energietransitie als aanjager van plattelandsvernieuwing en 'civic economy'
Investeringen in hoogstedelijke en ov-mobiliteit	Aanhaken op grootstedelijke ov-netwerken

Hoofdstuk 3: waar staat Midden-Holland?

Het gaat - aan de vooravond van de Corona-recessie - economisch niet slecht met Midden-Holland. De werkloosheid is laag, de diversiteit van het midden- en kleinbedrijf is groot, "Holland in het klein" is een adequate bijnaam voor het gebied. De grootste bonus voor de economie is de bevolking: een hoge arbeidsmoraal, een lage afhankelijkheid van sociale uitkeringen. Maar de beroepsbevolking is voor Randstedelijke begrippen wat te laagopgeleid. Voor jonge en ondernemende mensen zijn de nabije steden vaak aantrekkelijker, in de hand gewerkt door het (bijna) ontbreken van hoger onderwijs. En er zijn geen beeldbepalende clusters van economische activiteiten.

De economie van Midden-Holland aan de vooravond van de Corona-recessie samengevat in zes punten:

- werkgelegenheid: de regio heeft zich laat herstelt van de kredietcrisis
- een relatief kleine economie: Midden-Holland wordt steeds meer een forensenregio
- zwaartepunten in bouw en industrie: de industrie als mogelijk economisch icoon
- bevolking en arbeidsmarkt: veel ondernemerschap, lage werkloosheid, hoge arbeidsparticipatie
- bovengemiddelde economische groei van laatste jaren duidt op kansen?
- woningprijzen blijven wat achter.

In de vorige economische recessie bleek de regio kwetsbaar te zijn en relatief veel werkgelegenheid te verliezen. De werkloosheid is weliswaar laag gebleven, maar de werkgelegenheid is in de economische hoogconjunctuur toch minder toegenomen dan elders. Dat zet het economisch profiel van de regio onder druk: Midden-Holland verschuift langzaam en wat ongemerkt van een werk- naar een woonregio. Ook de mate waarin Midden-Holland erin slaagt om als gesprekspartner in het economisch debat in de Randstad op te treden en innovatiegelden te binden is nu (te) beperkt.

Hoofdstuk 4: Midden-Holland is geen 'vanzelfsprekende' regio

Midden-Holland wordt - ook door zichzelf - momenteel wel ervaren als een gebied met weinig sociale, economische en bestuurlijke samenhang. Dat is op zich niet erg, maar het dwingt wel tot bewuste keuzes, om ook echt tot acties te komen die ertoe doen. Daarbij zijn vier dingen nodig:

1. *Visievorming*. Partijen moeten hun visie en belangen goed onder woorden brengen en bereid zijn daarover een discussie aan te gaan.
2. *Communicatie*: er zijn platforms en podia nodig om de visies tot articulatie te brengen en om van daaruit lobbykracht te ontwikkelen naar partners buiten de regio (andere overheden, kennisclusters, grote bedrijven).
3. Er zijn *speerpunten* nodig en *voorbeelden van goede samenhang en samenwerking*.
4. Een *permanente talentenjacht*: geen gefixeerde posities, maar steeds op zoek naar nieuwe bronnen van dynamiek.

Hoofdstuk 5: speerpunten, agendering, projecten en werkorganisatie

Doel van een regionale economische agenda is uiteraard de economische spankracht te versterken en toekomstbestendig te houden. Daarmee is de reikwijdte van deze visie meteen geschetst. Het gaat er niet om lokale taken over te hevelen naar regionaal niveau of om op regionaal niveau keuzes te maken voor lokale beleidsagenda's. Het gaat er wel om gezamenlijk te zoeken naar versterking van de regionale economie en daarvoor een langjarig commitment aan te gaan en een gezamenlijke visie uit te dragen. Om zo jonge en ondernemende mensen kansen te bieden, start-ups aan een goede omgeving te helpen, bedrijfsleven en onderwijs goed te laten samenwerken.

Een gezamenlijke visie moet ook uitmonden in actie. Daar past een speerpuntstrategie goed bij. Niet als stip op de horizon, maar als inzet 'per direct' van de sterke punten van de regio. Hoe ga je die sterke punten gebruiken om innovatie te stimuleren, kennis(instellingen) te binden, interessant te zijn voor investeerders (inclusief overheidsfondsen) en start-ups? Daar moet scherpte in, om met relatief beperkte inzet van middelen toch effect te sorteren en ook om

profiel te kunnen opbouwen. Je kan niet alles, of overal goed in zijn. Dat wil dus niet zeggen dat je al het andere niet doet, alleen dat de gezamenlijke regionale inspanning gericht is op deze speerpunten. Daarnaast is een regionale samenwerking ook een platform, om projecten aan te jagen, kennis te delen en samen op te trekken naar partners buiten de regio. Daar horen weer andere gesprekspunten bij.

We komen in hoofdstuk 5 tot vier thematische speerpunten, die Midden-Holland kenmerken, onderscheiden van wat er in de omgeving gebeurt en die een aantrekkelijk profiel vormen.

Vervolgens benoemen we een uitvoeringsagenda, bestaande uit zeven projecten en drie programmalijnen.

Eerst de **vier thematische speerpunten**.

1. ***Techniek: Midden-Holland als het centrum van modern vakmanschap in de Randstad***
2. ***Zorgtechnologie: ontwikkelen van toepassingen voor domotica en langer thuis wonen***
3. ***Midden-Holland als innovatiecentrum voor bouwen in moeilijke bodemomstandigheden***
4. ***Midden-Holland als 'best practice' in transport, logistiek en distributie.***

Daarmee legt deze economische visie nadrukkelijk de koppeling met een aantal belangrijke maatschappelijke thema's: 1. techniek als voorwaarde voor transitie op het gebied van energie, klimaat, transport en logistiek, landbouw en meer 2. vergrijzing en zorgkosten 3. bodemdaling en 4. goede landschappelijke inpassing, beheersing van verkeersstromen, stadsdistributie, hoogwaardige arbeid en technologische innovatie in transport, logistiek en distributie.

De speerpunten hebben een sterk technisch/ technologisch accent. Dat komt voort uit vijf motivaties:

- de mkb-maakindustrie in de regio is sterk
- het sluit aan bij bestaande structuren en speerpunten vanuit het beroepsonderwijs
- aan de moderne maakindustrie zitten veel interregionale en internationale ketens van kennis en toelevering vast: het is stuwende bedrijvigheid ¹
- techniek/ technologie is een sleutelfactor in een aantal belangrijke maatschappelijke vraagstukken (zoals energietransitie, zorg, mobiliteitscongestie en bodem)
- ze vormen een aanvulling op het bestaande 'Randstedelijke pakket' van innovatiespeerpunten en economische clusters.

Dan de **zeven projecten**.

1. ***Techniek: Midden-Holland als het centrum voor vakmanschap van de Randstad.*** Midden-Holland kent verrassend veel innovatieve en hoogproductieve technische bedrijvigheid. Die bedrijvigheid heeft de kennis en vaardigheid van jonge mensen nodig. Het is zaak de diverse

¹ Stuwende bedrijvigheid is dat deel van de economie die geld verdient met de export van goederen, kennis en diensten naar buiten de regio. Vaak gaat het dan om industrie en (delen van) de zakelijke dienstverlening. Daaraan complementair is de verzorgende bedrijvigheid (profit en non-profit), de economische activiteit die nodig is om het dagelijks leven gaande te houden: voorbeelden zijn detailhandel en zorg.

initiatieven in de regio met elkaar te verbinden en kennis en ervaring vanuit de verschillende initiatieven te delen. Het doel is tweeledig: een dynamische en transparante context te bieden en de regio te 'branden' als een bron van technisch vakmanschap.

2. **HBO Campus Gouda.** Midden-Holland is één van de grotere regio's in Nederland zonder eigen hoger onderwijs. Een langzame maar gestage 'braindrain' is het gevolg. Daarom wordt gewerkt aan versterking van het hoger onderwijsaanbod in Midden-Holland, via programmatische samenwerking met hoger onderwijsinstellingen en realisatie van een 'fysieke' campus, een eigentijdse omgeving, met opleidingsaanbod vanuit verschillende onderwijsinstellingen, stage(begeleiding) en praktijkopdrachten/living labs. We verbinden dit met de ambitie om een Kennis & Innovatiecentrum Bodemdaling te realiseren (Regiodeal Groene Hart).
3. **Midden-Holland als praktijkcentrum voor bodemdaling en bouwen in moeilijke bodemomstandigheden.** Midden-Holland is bij uitstek het praktijkcentrum. De bouw van een compleet 'vijfde dorp' in Zuidplas, vlakbij het diepste punt van Nederland, staat daar symbool voor. Al die praktijkmogelijkheden moeten in beeld komen bij architecten, planners, aannemers, toeleveranciers en studenten uit de regio. De Regiodeal Bodemdaling is een belangrijke stimulans voor een steeds actueler wordend thema, dat landelijke en internationale betekenis gaat krijgen.
4. **Zorgtechnologie:** ontwikkelen van toepassingen voor domotica en langer thuis wonen. Er is in Midden-Holland een actief netwerk ontstaan, met kansen voor programmering in de economische agenda. Dan gaat het vooral om innovatietrajecten, proeftuinen en start-ups.
5. **Arbeidsmigranten en hun bijdrage aan Midden-Holland.** De tuinbouw, bouw en logistiek zorgen voor een grote groep arbeidsmigranten, tenminste in Zuidplas, Bodegraven-Reeuwijk en Waddinxveen. Er is weinig over hen bekend. Het gaat meestal om seizoens- of andere tijdelijke arbeid. Op regionaal niveau vergt dat agendering op het gebied van huisvesting en verwelcoming. Bij verwelcoming gaat het niet alleen om de positie van arbeidsmigranten in de buurt, maar ook om arbeidsomstandigheden, ontwikkeling en capaciteitsplanning.
6. **Distributie en logistiek.** Midden-Holland moet zich verhouden tot de logistieke sector: door de ligging is er veel vraag naar logistieke activiteiten. Doel is het opwerken van Midden-Holland tot 'best practice' van logistiek en distributie (ook in de A12 Corridor): goede landschappelijke inpassing, beheersing van verkeersstromen, hoogwaardige arbeid en technologische innovatie.
7. **Begeleiden van de transformatie in de retail.** Het brede terrein van de retail - winkels, horeca, uiterlijke verzorging, health, repairshops, enzovoort - leent zich doorgaans wat minder voor behandeling op Triple Helix niveau. De mix van samenwerking (bijvoorbeeld in een centrummanagement) en concurrentie (tussen ondernemingen) is vooral lokaal van aard. Maar in de coronacrisis is dat anders. Doel is het voorzien van de retail in Midden-Holland van goede informatie, inzicht in trends, mogelijkheden voor ondernemerschap in crisistijd.

Dan de **drie programmalijnen:** doorgaande thema's die zich niet lenen voor een projectvorm, maar wel als semipermanent agendapunt voor de Triple Helix: monitoring, informatie bij elkaar brengen, overzicht houden, lobby organiseren.

- A. Voortgang van alle ruimtedossiers
- B. Voortgang van dossiers bereikbaarheid en mobiliteit
- C. Energie, duurzaamheid en de verstedelijkingsopgave.

Tenslotte de **werkorganisatie**.

Een werkorganisatie passend bij schaal en stadium van Midden-Holland kan er als volgt uit zien.

- Een stuurgroep is er al, het huidige triple helixoverleg.
- Een klein en wendbaar programmabureau, van minimaal twee fte's, aangevuld met (deeltijd)-capaciteit van deelnemers aan de triple helix en projectleiders.
- Het profiel van het bureau: jong van geest, ondernemersgericht, jaaggedrag, in staat om on line (website, nieuwsbrief) en off line (grotere bijeenkomsten) te communiceren. Het bureau heeft geen boegbeeld of ambassadeur nodig. Het moet de stuurgroepleden wel op tot ambassadeur en boegbeeld van acties en projecten maken.
- De taken van de generieke capaciteit van het bureau zijn tenminste:
 - projecten organiseren met partners uit de triple helix
 - communicatie en de permanente campagne (evenementenkalender)
 - ambtelijk contact onderhouden met belangrijke omgevingspartijen als de Provincie Zuid-Holland, IQ en de MRDH en daaruit agendesignalerings halen
 - kennis over triple helix samenwerking verzamelen en verdelen
 - kennis opbouwen over de regionale economie en die verspreiden
 - zorgen voor een inktvlekwerking waarin uiteindelijk duizenden ondernemers, docenten en ambtenaren weet hebben van de TP-MH en er zich mee kunnen verbinden.

In abstracte termen gesteld: het programmabureau is het dashboard voor 'region building', het proces waarin een op zich anonieme regio zichzelf als een vestigingsgebied gaat zien met een eigen samenhang en kleur.

Capaciteit en budget voor de werkorganisatie kan in een mix van 'contact geld' en 'in kind' beschikbaar komen. 'In kind' is gemakkelijker: partijen uit de triple helix wijzen dan een reeds werkende functionaris aan om tijd in de triple helix te gaan steken. Maar de autonomie van de triple helix is daarnaast gediend met 'nieuw' geld.

De ondernemersorganisaties in de triple helix onderkennen dat het succes van de TH mede afhankelijk is van bijdragen van hun kant, zowel 'in kind' als 'in cash'. Ze moeten gaan investeren in hun organiserend vermogen, ook regionaal.

De Corona-crisis betekent een tegenslag voor deze discussie. De liquiditeitspositie van de bedrijven is dermate urgent, dat nu beginnen over een verhoging van de bijdrage aan een ondernemersfonds of anderszins niet aan de orde is. Zoals het er nu uitziet, zou een 'in cash' bijdrage van de ondernemersorganisaties pas in 2022 weer een reële optie zijn. De discussie daarover zal dan in 2021 aan de orde zijn.

Inhoudsopgave

Aanloop

1. ***Zeven redenen voor een economische visie***
 1. Koersboek en speerpunten
 2. Iconen
 3. Innovatie en start-ups
 4. Presentie en positie in de Randstad
 5. Identiteitsvorming
 6. Organiserend vermogen, samenwerking en rolverdeling
 7. Afstemming: gemeenten onderling, ruimtelijke ordening en sociaal domein

Deel 1: empirische achtergrond en speelveld

2. ***Opgaven voor de economie van Midden-Holland: twaalf beeldbepalende trends***
 1. Verandering van de beroepenstructuur
 2. Stijgend opleidingsniveau
 3. Tekort aan vakmensen
 4. Toenemend ondernemerschap
 5. De opkomst van kennis- en sterrensteden
 6. Veranderende ruimtelijke ordening en de komst van de Omgevingswet
 7. Kantorenmarkt transformeert ...
 8. ... net als de detailhandel
 9. Binnensteden veranderen
 10. Internationalisering
 11. Energietransitie
 12. Grootschalige investeringen in hoogstedelijke en ov-mobiliteit
3. ***Waar staat Midden-Holland?***
 1. Werkgelegenheid: opgelopen achterstand in Midden-Holland
 2. Een kleine economie: Midden-Holland als forensenregio
 3. Zwaartepunten in bouw en industrie
 4. Sterke bevolking, lage werkloosheid, hoge arbeidsparticipatie
 5. Bovengemiddelde economische groei duidt op kansen?
 6. Woningprijzen blijven wat achter
 7. Winkels en kantoren: veel leegstand
4. ***Midden-Holland: geen 'vanzelfsprekende' regio***
 1. Zelfbeeld
 2. Demografie en economie
 3. De bestuurlijke kant van de regio
 4. De diversiteit is niet slecht, maar er ligt wel een urgentie
 5. Effectief benutten van het triple helix-netwerk
 6. Conclusies organiserend vermogen

Deel 2: regionale samenwerking en economische speerpunten

5. ***Speerpunten, agendering, projecten en werkorganisatie***
 1. Samenwerkingsstrategie voor Midden-Holland in 10 stellingen
 2. Vier speerpunten
 3. Uitvoeringsagenda: zeven projecten en drie programmalijnen
 4. Financiering en eigenaarschap
 5. Tot slot

Aanloop

1. Zeven redenen voor een economische visie

Het is voor gemeenten geen wettelijke verplichting om economisch beleid te voeren en er is ook geen wettelijke omschrijving van rol en taak van de gemeente. Lokaal en regionaal economisch beleid moeten het voor een belangrijk deel hebben van 'soft power': belangenbehartiging van ondernemers in domeinen waar wel wettelijke taken worden uitgeoefend (ruimtelijke ordening en infrastructuur), samenwerking met het onderwijs, goodwill en kennis, evenementen, eigen initiatieven. Er is ook een 'hardere' kant: de regionale/ lokale overheid als investeerder in maatschappelijke opgaven, onderzoek en innovatieprogramma's.

Er wordt vaak van uitgegaan dat economisch beleid in dienst staat van het aantrekken en behouden van werkgelegenheid, maar dat is een beperkte invulling. Economisch beleid heeft alles te maken met de 'architectuur van de samenleving': wat voor regio wil je zijn?

Effectief economisch beleid is bijgevolg ook niet een kwestie van een paar goede beslissingen nemen, maar veel meer van langdurig volhouden en uitdragen van een gezamenlijke visie die bestuurders, ambtenaren, ondernemers en investeerders inspireert. Daar moet een economisch koersdocument de weergave en drager van zijn. Waar liggen dan de accenten, wat past bij de regio?

We verkennen zeven - overigens onderling verwante - thema's die de gebruikswaarde van een economisch koersdocument bepalen. Zeven thema's die ook in deze Corona-tijd actueel en relevant blijven.

1.1 Koersboek en speerpunten

Een economische visie geeft in de eerste plaats een koers aan. Waar wil je op inzetten en de regio op profileren? Wat wil je aan de omgeving meedelen? En is het zelfbeeld realistisch, gaat het door anderen (investeerders, andere overheden, verhuizende bedrijven, nieuwe en groeiende bedrijven) ook zo gezien worden? Zo lijkt Midden-Holland als logistieke hotspot in de top 5 van Nederland op het eerste gezicht een logische ambitie vanwege de plannen voor de A12-corridor, maar is dat reëel op een speelveld waar je nu geen prominente positie inneemt en met zoveel concurrentie vanuit andere regio's? Is dat verhaal vanuit Midden-Holland wel sterk genoeg?

Zijn er andere aanknopingspunten, rond de industrie of andere punten waar de regio al sterk staat? Wat ga je uitdragen en anderen op uitnodigen om te investeren, of allianties aan te gaan? Met andere woorden: waar is de regio goed in?

Voorbeelden van succesvolle speerpuntstrategieën: high tech in Brainport, life sciences in Leiden, agri en food in Noordoost-Brabant, healthy aging en energie in Groningen. Allemaal voorbeelden waar zeker een beleidsmatige keuze voor is gemaakt, maar wel een keuze die aansluit bij wat er al was. Een keuze bovendien, die 20 of meer jaren is volgehouden.

1.2 Iconen

Iconen zijn beeldvangers. Mooie en bijzondere dingen die bijdragen aan een 'merk', die de bevolking zelfvertrouwen geven en voor anderen een reden zijn om naar je te kijken of om naar je toe te komen. Veel iconen zijn toeristisch van aard: stroopwafels, kaas, landschap, een evenement. Niets mis mee, maar voor het economisch verdienvermogen wordt het pas interessant wanneer een icoon een echte sectorale specialisatie is.

Dat kunnen economische speerpunten zijn - zoals in de voorbeelden onder 1.1 - maar het kan ook gaan om andere onderscheidende punten, zoals een goed vestigingsklimaat, een ondernemende bevolking, voorloper zijn in de energietransitie, een bijzonder onderwijsklimaat, slimme en innovatieve woningbouw, voorloper in transformatie van leegstaande kantoren en winkels.

Een markant voorbeeld is Almere, met 'pionierschap' als icoon. De toeristische reputatie van Almere in Nederland is zeer matig. Maar in het buitenland begint Almere een 'reason to travel' op te bouwen, als een grote open lucht tentoonstelling van moderne en gewaagde architectuur. En in het kielzog van die gewaagdheid, groeit er ook een reputatie dat je kunt pionieren, met zelfbouw van woningen en met het starten van een onderneming. Er begint zelfs een studentenleven op gang te komen.

1.3 Innovatie en start-ups

Een steeds groter deel van de economie speelt zich af in micro-ondernemingen (zzp-ers en andere kleine ondernemingen zonder personeelsstructuur). Hoe wil je aansluiten bij de dynamiek rond een specifieke uiting daarvan: de start-ups? Zijn er aanknopingspunten voor regionale stimuleringsprogramma's voor starters (zoals academische steden die bijna als vanzelf hebben vanwege de combinatie van talentvolle jonge mensen, onderzoeksinfrastructuur en investeringsmogelijkheden), bijvoorbeeld aan de hand van specifieke regionale opgaven? Er zijn voorbeelden van gemeenten die het stimuleren van micro-ondernemerschap (inclusief het acquireren van zzp-ers als nieuwe bewoners) tot een beleidsuitgangspunt hebben gemaakt, om zo nieuwe dynamiek binnen te halen.

1.4 Presentie en positie in de Randstad

Door de dynamiek in de grootstedelijke gebieden (met de bijbehorende druk op de ruimte, vastgoedprijzen en woningmarkt) ontstaan nieuwe kansen voor de gebieden daarbuiten, die zelf ook veel te bieden hebben als het gaat om woon- en vestigingsklimaat: ruimte, scholen, voorzieningen, een nog functionerende woningmarkt, goede verbindingen.

Wil je inzetten op activiteiten in de kenniseconomie die of vanwege prijzendruk niet meer goed terecht kan in de steden - startend ondernemerschap in de techniek, specialistische industrie, bepaalde kantoorwerkgelegenheid - of die aansluit bij de specialiteiten van de regio: woonklimaat, ruimte op bedrijventerreinen, industriële ketens, wellicht specialistische bouwnijverheid, een mooie centrumstad?

1.5 Identiteitsvorming

Economisch beleid heeft dus alles te maken met de 'architectuur van de samenleving': wat voor regio wil je zijn? Vooral woongebied? En je daarmee toeleggen op woonkwaliteit en je in de economie beperken tot accountmanagement voor de verzorgende bedrijvigheid? Of een

'complete' (niet normatief bedoeld) regio worden, met veel bedrijvigheid en werkgelegenheid, beroepsonderwijs en economische centrumfuncties?

Een gevaar voor de suburbane gebieden is dat ze zichzelf - in een poging te zoeken naar complementariteit - gaan definiëren als het economisch tegengestelde van de kennissteden: bouw, klassieke logistiek, opslag en andere toeleverende activiteiten die een uitweg uit de volle steden zoekt. Dat moet ook gebeuren, maar daarmee is de inzet wel een relatief laagwaardige en ook wel kwetsbare economie, met een groot beslag op de omgeving.

De economische visie voor Midden-Holland uit 2010 maakte de vergelijking met Den Bosch. De omliggende regio - Noordoost Brabant - lijkt sinds die tijd met regionale afspraken om op speerpunten in de economie te investeren toch een andere afslag te hebben genomen dan Midden-Holland en doet het economisch goed. Is het tijd voor Midden-Holland om bij te sturen?

1.6 Organiserend vermogen, samenwerking en rolverdeling

Ongeacht de vorm – het triple helix-overleg Midden-Holland staat tenslotte – zal het maken van keuzes in economisch beleid gevolgen hebben voor de organisatie. Een economische visie is geen draaiboek of voorschrift. Het gaat om het gesprek met ondernemers, investeerders, onderzoeks- en onderwijsinstellingen, andere overheden en actieve burgers. Om in dat gesprek voortdurend na te gaan waar de accenten liggen, wat de uitdagingen zijn en hoe gezamenlijk tot een koers gekomen kan worden. Het is een 'invitational document', een uitnodiging om te werken aan de toekomst. Economisch beleid gaat om coördinatie en integraal kijken.

Die uitnodiging geldt niet alleen de ondernemers uit het midden- en groot bedrijf. De economie is in zekere zin aan het 'democratiseren'. De opmars van zelfstandige arbeid, micro-ondernemingen en bijvoorbeeld energiecoöperaties zorgt voor nieuwe verhoudingen. De economie komt de buurten en wijken in en raakt verknoopt met onderwijs, woonklimaat en cultuur. Woonwijken worden 'woonwerklandschappen'.

Natuurlijk blijven goed afgebakende werkgebieden – bedrijventerreinen – belangrijk. Maar zelfs daar gaat het niet meer alleen om productie in engere zin. Het gaat ook om veiligheid, verblijfsklimaat en duurzaamheid. Bezoekers en personeelsleden gaan eisen stellen aan de verblijfskwaliteit: recreatief groen, wandelpaden, veilige looproutes, horeca. Een economische visie is dus een breder verhaal en heeft ook een breder gespreksplatform nodig dan alleen de 'traditionele' (en nog steeds belangrijke) ondernemerskoepels.

1.7 Afstemming: gemeenten onderling, ruimtelijke ordening en sociaal domein

Tenslotte heeft een economisch koersdocument ook een coördinerende rol. Voor afstemming van het economisch beleid van de samenwerkende vijf gemeenten, het opzetten van gezamenlijke acties, het bepalen wat op welk schaalniveau moet gebeuren (zie ook 1.4, 1.5 en 1.6) en voor de interactie van economisch met ruimtelijk en arbeidsmarktbeleid.

Deel 1: empirische achtergrond en speelveld

2. Opgaven voor de regionale economie

In dit hoofdstuk verkennen we de economische opgaven waar de gemeenten in Midden-Holland voor staan. Daarbij drie opmerkingen vooraf. Ten eerste gaan we elders in deze notitie zien dat Midden-Holland een Nederland in het klein is: Midden-Holland heeft niet de specifieke problemen van een streek met veel vergrijzing en armoede, zoals we die aan de 'randen van het land' wel kennen. Het heeft ook niet de opgaven van een gemeente met een overheersend economisch cluster, zoals in Rotterdam de havengebonden bedrijvigheid of in Amsterdam de financiële en creatieve dienstverlening. De status van een Nederland in het klein betekent dat we met algemene, landelijke trends al heel veel over de opgaven voor Midden-Holland kunnen zeggen.

Ten tweede: verandering is in de economie van dit moment een constante. Dat was al zo en dat is met de Corona-recessie versterkt. Daar lijkt een korte beleidscyclus bij te horen. Beleidsstukken van drie jaar geleden zijn eigenlijk alweer verouderd. Het inspelen op kansen in de snel veranderende wereld vergt een hoge mate van flexibiliteit en pragmatisme. En toch zijn beleid en visie nodig. Niet alleen vanwege een aantal grote lange termijntrends - zoals de opkomst van zelfstandig ondernemerschap in micro-ondernemingen, stijging van het opleidingsniveau, omschakeling in de landbouw, verduurzaming van de economie - maar ook om plaats te bepalen in het beleidsveld van provincie en rijk. Een regio kan niet volstaan met kortcyclisch handelen. Een verantwoordelijk regiobestuur blijft werken aan de lange termijn.

En ten derde is deze analyse gericht op de structuur en langere termijn. Bij het afronden van deze visie (begin april 2020) zijn er eenvoudigweg nog geen betrouwbare cijfers over de gevolgen in de regio beschikbaar en is nog onvoldoende duidelijk wat de korte-termijn conjuncturele effecten zullen zijn. Maar de onderliggende structurele en lange termijn trends die we in dit hoofdstuk analyseren, zullen relevant blijven.

Ook alle cijfers in deze analyse zijn uiteraard van de Corona-tijd.

Midden-Holland is - zoals elke regio - in de jaren na 2009 ook getroffen door een recessie. In zo'n diepe conjuncturele crisis krijgen structurele veranderingen in de economie versneld en verdiept vorm. De recessie van 2010 is wel vergeleken met de crisis van de jaren zeventig, toen de cijfers voor werkloosheid en arbeidsongeschiktheid angstaanjagend opliepen. Achteraf bezien kunnen we die crisis goed duiden: Nederland was een industrieland, maar moest die positie prijsgeven aan de opkomende landen met lagere productiekosten. De economie transformeerde naar een diensteneconomie. Een proces dat ook voor het begin van die crisis al sluimerde, maar pas tegen het eind van de langdurige structuurcrisis in volle omvang zichtbaar werd.

Nu sinds een paar jaar de grote recessie weer is omgeslagen naar een nieuwe periode van hoogconjunctuur, is het beeld nog lang niet duidelijk welke structuurverandering er nu vorm krijgt. Wel is een aantal dominante trends zichtbaar, die ook voor Midden-Holland in hoge mate bepalend gaan zijn voor de economische structuurontwikkeling en het vestigingsklimaat. We benoemen er hier twaalf, steeds afgesloten met een eerste consequentie voor Midden-Holland.

2.1 Trend 1: verandering van de beroepenstructuur

Een paar generaties geleden was het overgrote deel van het werk *materiegericht*: goederenproductie (landbouw en industrie) en logistiek. Nabijheid van vruchtbaar land, grondstoffen en havens was voldoende om aan het werk te kunnen. Dat is uiteraard sterk veranderd. Mechanisering, robotisering en logistiek werken samen om goederenproductie onafhankelijk te maken van plaats en arbeid. De grote uitzondering is productie waar veel kennis voor nodig is: kennis bindt industrie aan een regio. Dat is zichtbaar in de opkomst van kenniscampussen en clusters van *high tech* industrie en *life sciences*.

Informatiegericht werk kwam op met de verzorgingsstaat: verzekeraars, banken, financiële dienstverleners, administrateurs, overheidsbureaucratieën, reisbureaus, enzovoort. De hausse in kantorenbouw in de jaren tachtig en negentig was daar verzilvering van. Digitalisering en robotisering slaan in deze eeuw grote gaten in de informatiegerichte werkgelegenheid.

Mensgericht werk groeit: onderwijs en instructie, zorg en welzijn, organisatie, hospitality, creativiteit. Niet per definitie hooggeschoold werk, wel met een grote nadruk op 'soft skills': taal, afspraakdiscipline, klantgerichtheid, bejegening, rapportagevaardigheid, flexibiliteit. Werken wordt praten, praten is werken. 'Soft skills' betekent dat ook voor laaggeschoold werk behoorlijke competenties nodig zijn en die vallen in de praktijk samen met opleidingsniveau. Ook werk dat in technische zin met weinig scholing kan volstaan vergt vanwege de 'soft skills' een diploma.

Consequenties voor Midden-Holland. De gemeenten van Midden-Holland hebben nog een relatief groot aandeel werkgelegenheid in materiegericht werk: in 2019 zit nog 18,4 procent van de werkgelegenheid in de landbouw, industrie en bouw. Dat is fors boven het landelijk cijfer van 14,1 procent (het verschil zit vooral in de relatief forse werkgelegenheid in de bouw, zie hoofdstuk 3). Maar materiegericht werk is in weinig gevallen nog laaggeschoold productiewerk. Zoals we nog gaan zien, heeft Midden-Holland - vergeleken met het landelijke gemiddelde - nog een flinke opleidingsopgave. Gezien het toenemende belang van de competenties die met een behoorlijk opleidingsniveau samenhangen, is een scholingsoffensief voor Midden-Holland zeker een belangrijke investering in de 'werkfitheid' van de toekomstige beroepsbevolking. Een vorm van HBO- of zelfs academische presentie zou ten eerste helpen om de gewenste 'trek in de schoorsteen' te krijgen en regionaal kwalificatiewinst te boeken. Dat hoeft niet om een klassieke vestiging te gaan (de kans daarop is gewoon erg klein). Maar er komen de laatste jaren nieuwe vormen van kleinschaliger hoger onderwijs- en onderzoekscentra op - zoals de university colleges of meerjarige onderzoeksprogramma's rond lokaal sterke thema's - die wellicht kansen bieden.

2.2 Trend 2: stijgend opleidingsniveau

De verandering in de beroepenstructuur gaat gepaard met steeds stijgende eisen aan het opleidingsniveau: in de praktijk is mbo-2 eigenlijk onvoldoende geworden voor een volwaardige beroepsloopbaan. Niveau 3 komt de laatste tijd weer in beeld vanwege krapte op de arbeidsmarkt, maar dan nog vaak het vullen van gaten: de flexibele schil, piekbelasting. Pas mbo-niveau 4 biedt eigenlijk zicht op echte loopbaanontwikkeling. Er ligt daarmee een aanzienlijke onderwijsopgave, met druk op de doorlopende leerlijn van vmbo naar mbo. De geografische positie van Midden-Holland verzwaart deze opgave nog eens. Op de Randstedelijke arbeidsmarkten zijn prestatiedruk, competitie en stress hoger dan in rustiger streken van het land. Daar moet je tegen opgewassen zijn.

Er blijkt in de praktijk bijna onverwachts veel rek te zitten in de schoolbaarheid van mensen. In Zuid-Korea - het meest extreme voorbeeld wereldwijd - stroomt momenteel zeventig procent van de schoolverlaters uit met een academisch diploma. Inmiddels is Nederland - conform de Europese ambitie van de Lissabon-agenda - op weg naar een beroepsbevolking die voor de helft een diploma uit het hoger onderwijs (hbo of universiteit) op zak heeft. We zitten nu op ruim een derde, in 1990 was het nog minder dan twintig procent. Dat is grotendeels een zegen: een hoger opleidingsniveau hangt samen met onder meer een hogere economische productiviteit, een lagere kans op werkloosheid, een hogere levensverwachting, lager zorggebruik, lagere criminaliteitscijfers en een hogere maatschappelijke participatie (zoals vrijwilligerswerk). Die toenemende trend moet overigens niet verward worden met een gebrek aan waardering voor een mbo-onderwijsloopbaan. De uitdaging ligt in het voortdurend bij de tijd houden en opwaarderen van de gehele onderwijskolom. Daar is landelijk ook veel aandacht voor, met bijvoorbeeld de komst van de Centra voor Innovatief Vakmanschap en de extra € 400 mln in de komende vier jaar voor versterking van het vmbo-techniekonderwijs.

Consequenties voor Midden-Holland. Het formele startbewijs op de arbeidsmarkt is een diploma op niveau 2 van de kwalificatiestructuur. Maar in de praktijk kruipt de startkwalificatie naar niveau 3 of zelfs 4. Er is wel werk voor lager opgeleiden (niveau 2 of lager), maar dat blijft steken in de sfeer van tijdelijk werk en oproepcontracten. Een loopbaan met uitzicht op een vaste aanstelling, op verdere schoolbaarheid en op een inkomen voldoende voor een zelfstandig bestaan, valt steeds meer samen met een kwalificatie op niveau 4 of hoger. Dat heeft consequenties voor de beroepsbevolking van Midden-Holland: niet alleen werkzoekenden in banen geplaatst krijgen, maar ook werkzoekenden en werkenden doorscholen.

2.3 Trend 3: tekort aan vakmensen

Het almaar stijgende opleidingsniveau uit trend 2 heeft ook een keerzijde: minder mensen met een vakopleiding. Het tekort aan vakmensen in de techniek, onderwijs en zorg is - los van de conjunctuureffecten van de Corona-crisis - manifest en zet een rem op economische (en deels ook maatschappelijke) ontwikkeling. Bijkomende factor: de maatschappelijke bereidheid om voor echt laaggeschoold werk een prijs te betalen, is beperkt. Met decentralisering in het sociaal domein naar gemeenten is bijvoorbeeld de alfahulp (huishoudelijke hulp aan zorgvragers) voor een deel verdwenen.

Consequenties voor Midden-Holland. Er was in de voorbije hoogconjunctuur in bijna alle sectoren een tekort aan vaklieden (alleen in administratie en marketing valt het nog wel mee). Zoals we nog gaan zien, beschikt Midden-Holland over een bovengemiddeld sterke industrie. Dat maakt de regio met name kwetsbaar voor het tekort aan technische deskundigen (niveau 4 en hbo, zie tabel 2.1). Alles wat de regio kan doen om technisch talent aan zich te binden, is een prikkel voor de industrie om zich te blijven ontplooien.

Intermezzo. De huidige krapte op de arbeidsmarkt leidt tot ongekend lage werkloosheidscijfers en veel vraag naar personeel. De lijst moeilijk vervulbare vacatures voor Midden-Holland is lang (tabel 2.1) en inderdaad het langst voor technische beroepen. Daaronder (tabel 2.2) de beroepen waarmee het volgens het UWV ook in deze hoogconjunctuur lastig blijft om een (vaste) baan te vinden.

Tabel 2.1 Moeilijk vervulbare vacatures in Arbeidsmarktregio Midden-Holland 2019 (Krimpenerwaard, Gouda, Bodegraven-Reeuwijk en Waddinxveen)

<i>Techniek</i>	<i>Transport en logistiek</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Operator proces- en voedingsindustrie • Autotechnicus • Lasser / metaalsnijder • CNC machinebediener en CNC verspaner • Projectleider / ontwerper – constructeur werktuigbouw • Monteur industriële machines en installaties • Monteur beveiligingsinstallaties, lucht- en koeltechniek • Loodgieter / installateur gawalo • Elektriciens / monteur elektro • Schilder • Timmerman (burgerlijk, utiliteit, werkplaats, interieur) • Werkvoorbereider / calculator bouw, installatie, gww • Vertegenwoordiger / accountmanager technische producten 	<ul style="list-style-type: none"> • Vrachtwagenchauffeur (binnenland) • Heftruckchauffeur • Logistiek en voorraad medewerker
<i>Agrarisch</i>	<i>Horeca</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Hovenier / boomverzorger 	<ul style="list-style-type: none"> • Gastheer / gastvrouw horeca • Restaurantkok • Schoonmaker (m.n. in zorg)
<i>Economisch (commercieel)</i>	<i>Financieel en juridisch</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Commercieel medewerker binnendienst 	<ul style="list-style-type: none"> • Accountant (AA en assistent) • Jurist / juridisch specialist
<i>ICT</i>	<i>Onderwijs</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Programmeur / developer specifieke talen (o.a. java, C#, PHP) • Architect ICT / systeemontwikkelaar 	<ul style="list-style-type: none"> • Leerkracht basisonderwijs • Docent vo/mbo taalkundige vakken
<i>Zorg</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Verzorgende IG • Verpleegkundige • Woonbegeleider gehandicaptenzorg • Medisch specialist 	

Bron: www.werk.nl (UWV 2019)

Tabel 2.2 Top 15 beroepen met weinig kansen volgens UWV in 2019 (landelijk)

<ul style="list-style-type: none"> • Secretarieel medewerkers • Baliemedewerkers bank en post • Archiefmedewerkers • Bibliotheekmedewerkers • Grafisch vormgevers drukkerij 	<ul style="list-style-type: none"> • Sociaal-cultureel werkers • Activiteitenbegeleiders • Instellingskoks • Onderwijsassistenten • Conciërges 	<ul style="list-style-type: none"> • Uitvaartmedewerkers • Reisleiders en gidsen • Evenementenorganisatoren • Reclame en marketingspecialisten • Dierenverzorgers
--	---	--

Bron: www.werk.nl (UWV 2019)

2.4 Trend 4: toenemend ondernemerschap

Het aantal zzp'ers en andere micro-ondernemingen blijft maar toenemen. Die toename leidt tot veel discussie over arrangementen van sociale zekerheid en pensioenen. Maar de onderliggende trend is een andere en de stijging van het aantal micro-ondernemers is ook allang voor het begin van de crisis op gang gekomen. Het heeft vooral te maken met een andere levensstijl: meer autonomie, eigen baas zijn, een flexibele loopbaan.

Mogelijk gaat het aandeel micro-ondernemers naar een kwart of zelfs een derde van de beroepsbevolking. Vanuit de economie bezien zijn de discussies over de sociale zekerheid van en voor zzp-ers niet het hele probleem. Urgenter is het om ideeën te krijgen over hoe je blijft samenwerken: hoe borg je kennis, in een economie met zoveel kleine ondernemers? Met wie kun je nog afspraken maken over collectieve acties? Waar komen straks de stageplaatsen vandaan? Ook de ruimtelijke infrastructuur verandert onder invloed van al die micro-ondernemers. Er komt werkverkeer de woonwijken in. Met mate, maar toch. Er komt vraag naar verzamelgebouwen, tijdelijke werkplekken en professionele netwerken. Het mooie van de opkomst van deze nieuwe economische macht is dat elke regio weer nieuwe kansen krijgt. Een groene en veilige woonomgeving kan bijvoorbeeld een hele goede vestigingsplek zijn voor creatieve ondernemers die in een kindvriendelijke omgeving willen wonen en hun klanten in de grote steden niet dagelijks hoeven te zien.

Consequenties voor Midden-Holland. Midden-Holland zou zich rekenschap kunnen geven van de kansen die de opkomst van micro-ondernemers bieden. De combinatie van woonkwaliteit in grote delen van het gebied en de nabijheid van de grootstedelijke markten zijn interessant. Lagere huizenprijzen, goede woonwerkcombinaties, een soepele vergunningenpraktijk voor werken aan huis, de mogelijkheid voor tijdelijke werkplekken en bedrijfsverzamelgebouwen en een goede reputatie als het gaat om sociale veiligheid kunnen onderdeel zijn van een 'micro-ondernemers beleid'.

2.5 Trend 5: de opkomst van kennis- en sterrensteden

Het klassieke onderscheid 'arme stad, rijke voorsteden' blijkt nog maar ten dele waar te zijn. De inkomens in de voorsteden zijn nog hoger, maar de stad maakt een inhaalrace. Bedrijven en hoogopgeleiden trekken naar de stad. Een beperkt aantal *sterrensteden* - in Nederland met Amsterdam voorop, maar ook Leiden, Nijmegen, Groningen en Utrecht - bloeit en trekt talentvolle jongeren, internationale contacten, creativiteit, innovatie, investeringskapitaal en productiviteitsgroei naar zich toe. Overigens ook weer met andere problemen tot gevolg (onder andere een zwaar overspannen woningmarkt). Ook Rotterdam - tot voor kort juist een achterblijver onder de steden en veelal te vinden in de onderste regionen van de sociaaleconomische statistieken - lijkt in de huidige hoogconjunctuur een inhaalslag te maken en (nog voorzichtig) aan te haken bij de dynamiek zoals die in de sterrensteden te zien is.

Die sterrensteden varen op een samenspel van vier factoren: 1. onderwijs- en kennisinstellingen 2. jonge mensen die op die instellingen afkomen om zich te laten scholen en vormen 3. de aanwezigheid van jonge kenniswerkers trekt weer bedrijven aan die hooggeschoold personeel nodig hebben 4. voorzieningen, koopkracht en sociaal klimaat die daarbij passen. Het werkt alleen als inderdaad alle vier factoren aanwezig zijn. Steden als Maastricht en Enschede hebben te weinig van de derde clusterfactor: hooggeschoolde werkgelegenheid. Ze hebben wel een *reason to visit*, maar (nog) geen *reason to stay*.

Geen prettig landelijk vooruitzicht: een aantal 'stadstaten' met veel onderlinge verbindingen met eigen leefpatroon, inkomensvorming en stemgedrag versus een 'tussenland', ook met eigen stemgedrag en leefpatroon, maar veel minder perspectief. Resultaat: per plek/ regio veel cohesie en gelijkgezindheid, maar landelijk veel polarisatie en fragmentatie.

Consequenties voor Midden-Holland. Midden-Holland zou niet weerloos moeten zijn in de permanente 'braindrain' van jongeren naar de steden. De korte afstand naar Utrecht,

Amsterdam, Leiden, Delft en Den Haag maakt het geloofwaardig om Midden-Holland te plaatsen in de context van deze kennissteden. Ook Rotterdam lijkt in die context een steeds nadrukkelijker rol te gaan spelen. Dan kan het praktisch gaan om een hbo-presentie, studentenhuisvesting, stageplaatsen en waardeketens vanuit de kennisinstellingen in de steden naar Midden-Holland toe, goedkope bedrijfsruimte voor startende ondernemingen en het verwerven van een plaats in verhuisbewegingen tussen de steden (alternatief bieden voor stedelingen die de congestie en de huizengekte zat zijn) zijn allemaal ingrediënten.

2.6 Trend 6: veranderende ruimtelijke ordening en de komst van de Omgevingswet

De modernistische functiescheiding van wonen, werken en recreëren - sterk dominant in de 20^e-eeuwse ontwikkeling van steden en dorpen - lijkt op z'n einde te lopen. De strikte scheiding tussen wonen, werken en voorzieningen wordt poreus: woonwijk wordt woonwerkwijk en bedrijventerrein krijgt verblijfskwaliteit ('werklandschap').

De nieuwe praktijk die de - inmiddels verder uitgestelde - Omgevingswet gaat scheppen biedt kansen voor meer maatwerk, participatie (doe-democratie, *handmade urbanism*, zelfbouw) en tijdelijkheid in de gebouwde omgeving (tijdelijke architectuur, korte afschrijvingstermijnen, *tiny houses*). Die praktijk komt op het moment dat er een inhaalslag op stapel staat in de woningbouwproductie. Niet alleen als toevoeging en verstedelijking van de al hoogstedelijke gebieden, maar zeker ook in suburbane gebieden als Midden-Holland.

Consequenties voor Midden-Holland. De komst van de Omgevingswet biedt de mogelijkheid om gebruikers en investeerders veel meer de regie te geven in de ruimtelijke planning in plaats van hen als object van overheidshandelen te positioneren. De voorspelling is dat regio's die erin slagen een goede praktijk te scheppen met gebruikersregie, op den duur een concurrentievoordeel zullen boeken en beter in staat zijn om interessante investeerders te werven. Dat kunnen kleine investeerders zijn (een gezin dat een kangoeroewoning wil maken van z'n hoekhuis) tot collectieve investeerders (een energiecoöperatie in een woonwijk of op een bedrijventerrein. Een hoog ambitieniveau als het gaat om participatie en regie door gebruikers, kan, met andere woorden, deel uitmaken van de regionale economische strategie.

2.7 Trend 7: de kantorenmarkt transformeert ...

Het kan in hoogconjunctuur verkeren, maar de tijd van de grootschalige kantorenparkontwikkeling in afgezonderde parken lijkt wel voorbij. Het kantoor zoals we dat tot voor kort kenden - een meerlaags gebouw ingericht voor administratief werk op mbo+-niveau - is aan het verdwijnen. Het nieuwe kantoor is veel kleiner, is ingericht voor ontmoeting en creativiteit, trekt vooral hbo-plussers en staat in een omgeving met veel verblijfskwaliteit.

Een nieuwe ruimtevraag manifesteert zich. Bedrijfsverzamelgebouwen raken op veel plaatsen in het algemeen gevuld, flexibele huurcontracten voor korte termijn zijn in opkomst. Er wordt gesproken over tijdelijke architectuur: bedrijfspanden die in tien of twaalf jaar worden afgeschreven, zodat ze niet leeg blijven wanneer het productieproces of de bedrijfsvoering weer veranderd zijn. Verder zet de al langer geleden ingezette trend naar schaalverkleining en multifunctionele omgevingen (hoogstedelijke ov-locaties) zich door.

Consequenties voor Midden-Holland. De grote trend in kantoorruimtes is van groot, uniform, efficiënt en autobereikbaar naar specifiek, gezichtsbepalend, nabijheid van verblijfsvoorzieningen en in theorie omzetbaar naar andere functies. Er zijn geen 'grand designs'

voor dit proces. Het vergt vooral kennis van de lokale markt, goede relaties met de eigenaren en een meebewegende ruimtelijke planning door de gemeentebesturen.

2.8 Trend 8: ... net als de detailhandel

De detailhandel is in een permanent veranderingsproces terecht gekomen. Er is veel leegstand ontstaan in het winkellareaal en de internetverkoop stijgen. Die twee verschijnselen worden direct met elkaar verbonden, maar daarmee is het verhaal niet af. De consumentenvoorkeuren zijn grillig en kunnen per seizoen wisselen. 'Multichannel verkopen' zijn in opkomst, net als 'cross-overs' tussen winkels, cultuur en horeca. De veranderende bevolkingssamenstelling (vergrijzing) laat een vraag naar nieuwe producten, diensten en formules ontstaan. De gouden tijd van de verkoop van niet-dagelijkse goederen ligt achter ons. Het zal meer gaan om beleving, persoonlijke verzorging, gezondheid en sport, verlenging van de huiskamers (daghoreca, ontmoeting).

Consequenties voor Midden-Holland. Het 'klassieke' detailhandelsbeleid heeft z'n langste tijd gehad. Vragen rond branchering, parkeren, parkeertarieven en ambulante handel behoren nog niet tot het verleden, maar zijn niet meer bepalend voor aanzien en succes van winkelgebieden. Het zal meer gaan om vragen over het brede terrein van de consumentendiensten. Hoe wil je die als gemeente groeperen en brancheren? Wat doe je met de druk op de openingstijden? Hoe zorg je voor menging van functies en ruimtegebruik (wonen, ambachten, kantoorwerkgelegenheid, sport en groen) zodat (kern)winkelgebieden versterkt worden en onderdeel uit gaat maken van een groter centrum dan alleen het traditionele winkelgebied? Een winkelgebied vitaal houden is een kwestie van steeds meer *stakeholders* en dat vergt meer organisatie. Als je geen professioneel winkelgebied/ centrummanagement hebt, sta je al op achterstand.

2.9 Trend 9: binnensteden veranderen

De binnenstad valt niet meer samen met het winkelgebied. De kernwinkelgebieden worden kleiner. Maar de multifunctionele binnenstad (hoogstedelijk wonen en werken, ambachten, onderwijs, cultuur, toerisme) wordt groter. Binnensteden worden daarmee steeds meer identiteitsdragers, met nieuwe stedelijke functies en met bijbehorende politiek beladen iconen en programmering van festivals en cultuur. Die trend zal versterkt worden door de Corona-recessie.

Een beperkt aantal grotere steden (zoals Amsterdam, Leiden en Utrecht, maar bijvoorbeeld ook Deventer en Zwolle) gaan investeringen in de kernwinkelgebieden wellicht weer aantrekken (overigens juist vanwege de multifunctionaliteit van diezelfde binnensteden), maar voor andere plaatsen geldt dat investeringen in de binnensteden niet meer uit zullen gaan naar het uitbreiden of revitaliseren van het winkellareaal.

De organisatie-betrokkenheid wordt met ondernemersfondsen, cultuurfondsen, centrummanagement, vastgoedbeleggers en overheidsmarketeers (toerisme, regio- en *citybranding*) steeds groter en complexer. Verblijfskwaliteit en *city quality* worden leidende begrippen.

Ook het fysieke aanzien van de binnensteden en winkelgebieden verandert mee. De horeca wordt steeds dominantier als onderdeel en sfeerbepaler in de binnensteden. Functiemening is sterk in opkomst (boeken en andere lifestyle-uitingen in kledingwinkels, met horeca) en *blurring*

(overloop van horeca met winkels) is een blijvertje. Het aantal klassieke kantoren neemt af, maar het aantal op zakelijke verkeer gerichte ontmoetingsplekken neemt toe.

Consequenties voor Midden-Holland. Midden-Holland heeft twee klassieke binnensteden: Gouda en Schoonhoven. Deze binnensteden zullen minder door de detailhandel en meer door andere binnenstedelijke functies gedefinieerd worden: 'urban living' (binnenstedelijk wonen in hoge dichtheid, met weinig autoverkeer), dagelijkse voorzieningen (persoonlijke verzorging, daghoreca, gezondheid, beweging), werkplekken en ambachten. De internationalisering van de Randstad versterkt dit proces: veel 'internationals' hebben een voorkeur voor hoogstedelijk wonen. In het gemeentelijk beleid zou elk ondernemend initiatief dat iets toevoegt aan het binnenstedelijk milieu en respect toont voor het fijnmazige en historisch karakter, aangemoedigd moeten worden.

2.10 Trend 10: internationalisering

Het is in eerste instantie een cliché: onze samenleving internationaliseert. Dat is de optelsom van open Europese grenzen, arbeidsmigratie, expats, studenten over de grens, globalisering van handel en kennis. Een groeiend deel van de bevolking van met name de kennissteden in de Randstad woont er tijdelijk. Maar achter het cliché gaan ook echte ontwikkelingen schuil. Er zijn aanwijzingen dat het met name sinds het einde van de crisis in 2014-2015 hard kan gaan. Het motto op veel plaatsen is: voorkom dat je verrast wordt'. Een anekdotisch voorbeeld is een recente buurtbarbecue in een hele gewone buitenwijk uit de jaren zeventig elders in Zuid-Holland. Tot ieders verbazing bleek de voertaal daar Engels te zijn. Dat had niemand zien aankomen.

De internationalisering kent vele gedaanten. Er is nog steeds de klassieke expat, die binnenkomt met hoge vergoedingen voor huisvesting en onderwijs. Maar er is ook de 'gewone' expat, die op pad gestuurd wordt zonder allerlei extra's en afhankelijk is van de reguliere Nederlandse woningmarkt en het reguliere Nederlandse onderwijs. Er zijn veel arbeidsmigranten, zeker ook in Midden-Holland met z'n bouwnijverheid en glastuinbouw. Achter het begrip 'arbeidsmigrant' gaan helaas verhalen schuil over uitbuiting en woningnood, maar net zo goed ook verhalen over bloeiende gezinnen die hun weg vinden in de Nederlandse samenleving. Verder zijn er gezinsvormers of -herenigers van mediterrane origine, statushouders en ook 'repats', Nederlandse emigranten (vaak met buitenlandse partners) die besluiten toch terug te keren.

Het lijkt geen twijfel dat in een kenniseconomie internationalisering een bron van welvaart is. Hoe breder de talentenbasis, hoe meer kansen op blijvende economische groei. En de internationalisering is ook gewoon nodig om het werk gedaan te krijgen. Zonder buitenlanders zouden grote delen van de economie niet meer kunnen functioneren. Maar het gaat niet zonder problemen. De autochtone bevolking ziet z'n omgeving veranderen, de nieuwkomers (overigens nog steeds vaak tijdelijke bewoners) nemen eigen sociale vraagstukken mee.

Consequenties voor Midden-Holland. Midden-Holland heeft vooral te maken met de problematische kant van de internationalisering, bijvoorbeeld als het gaat om de huisvesting van arbeidsmigranten. Maar gezien zowel de samenstelling van de economie (bouw, glastuinbouw, logistiek) en gezien de nabijheid van de grote steden, is er meer op komst. De regio zou zich daar niet door moeten laten verrassen en goed in kaart moeten brengen wat er nu al gaande is, wat er te verwachten is en hoe daar beleid op te maken is.

2.11 Trend 11: energietransitie

Het nationale klimaatakkoord zorgt voor veel politieke discussie. Die discussie gaat vooral over kosten: wie gaat welke maatregelen betalen? Maar op lokaal niveau zijn duurzaamheid en energietransitie allang geen thema's meer voor groene voorlopers of technologische niches. Zeker, in het huidige klimaatdebat vallen ook wel bedrijven door de mand die duurzaamheid vooral als *window dressing* of in de marketing willen gebruiken, maar dat is een minderheid. Klimaatbewustzijn is onderdeel geworden van het normale economische verkeer en biedt bedrijven economische en maatschappelijke kansen. Steden en regio's die zich toeleggen op een leidende rol in de energie- of circulaire transitie nemen daarom ook een voorsprong in vestigingsklimaat. Niet alleen vanwege profilering met een maatschappelijk relevant thema, maar ook omdat zo'n voorloperrol bedrijvigheid, onderzoek, kennis en investeringen aantrekt.

Consequenties voor Midden-Holland. De energietransitie gaat beweging brengen op het niveau van het individuele huishouden, op buurniveau (aanschaf zonnepanelen en gezamenlijk van het gas af), op wijkniveau (thermo-energie, wijkenergiemaatschappij) en op bovenlokaal niveau. Op al die niveaus kunnen nieuwe organisatievormen ontstaan. Die zullen niet in eerste instantie beogen om ondernemingsgewijs winst te maken, maar er gaat wel geld in om. Het is zogenaamde '*civic economy*': activiteiten die economisch wel waarde scheppen, maar niet primair tot inkomensvorming moeten leiden. Dat kan een keten op gang brengen van nieuwe activiteiten, bijvoorbeeld zorgcoöperaties of onderhoudsbedrijven op wijkniveau. Dit economisch aspect van de energietransitie is een bijzondere kans om gebieden te vitaliseren die tot op heden alleen een woonfunctie hebben.

2.12 Trend 12: grootschalige investeringen in hoogstedelijke en ov-mobiliteit

Nooit weggeweest uit het economisch debat: mobiliteit en bereikbaarheid. Dat is zowel een klassiek als een nieuw thema: enerzijds de klassieke bereikbaarheidsvraagstukken rondom weg en spoor (veelal bovenregionaal gericht), anderzijds duurzame en slimme oplossingen, met name binnenstedelijk en regionaal bij grootschalige nieuwbouwplannen (inclusief de 'last mile').

Landelijk gezien zijn de recente plannen *Toekomstbeeld OV 2040* voor hoogfrequent spoor blikvanger. Dat moet zorgen voor een forse capaciteitstoename op het spoor. Maar er is ook scepcis over de betaalbaarheid en de mogelijke extra mobiliteit die dit op langere afstanden gerichte vervoer juist gaat oproepen. Zoals dat ook steeds blijkt bij het verbreden van snelwegen. Minstens zo interessant zijn de nieuwe vormen van vervoer in (boven)regionaal vervoer, zoals lightrail en de *speed pedelec*: de overtreffende trap van elektrisch fietsen. Voor de wetgever moeilijk in verkeersregels te vangen - de *speed pedelec* geldt vanwege de maximum te halen snelheid van 45 km/u officieel als bromfiets – maar samen met de gewone elektrische fietsen is er een nieuwe vervoersmodaliteit voor forenzen ontstaan. De Provincie Zuid-Holland wil daarop inspelen en in 2025 een uitgebreid netwerk van snelfietspaden hebben gerealiseerd (vanuit Gouda in eerste instantie richting Rotterdam en Zoetermeer).

Consequenties voor Midden-Holland. In zich verdichtende stedelijke regio's (voor Midden-Holland zijn dan uiteraard vooral Rotterdam en Gouda zelf relevant) gaat het tenslotte ook om andere aspecten van mobiliteit: leefbaarheid, duurzaamheid en het vraagstuk van de last mile. Parkeren en andere klassieke vervoersthema's zijn niet meer toereikend om het mobiliteitsdebat goed te kunnen voeren. Slimme en duurzame oplossingen in mobiliteit zijn nodig om de leefbaarheid en de economische concurrentiekracht te bewaken en zelfs te versterken. Woningbouwplannen zorgen voor het aanjagen van vernieuwing op dit punt.

Grotere verschillen in woonmilieus zorgen ook voor andere verwachtingen over mobiliteit. Het overheersende beeld daarbij is dat er geleidelijk een andere model split gaat ontstaan: de auto gaat niet verdwijnen, maar andere vervoersopties (fietsen, lopen, ov) worden prominenter. De grootschalige woningbouwplannen in Midden-Holland lopen het risico dat er wordt gefocust op klassieke verbindingen met het bovenregionale netwerk tussen de G4, waar stevig op wordt geïnvesteerd. Terwijl de bereikbaarheidswinst te behalen lijkt op het niveau van het bovenlokaal, regionaal vervoer: goede en innovatieve verbindingen tot ongeveer 30 kilometer.

3. Waar staat Midden-Holland?

De twaalf trends uit het vorige hoofdstuk vormen - met de Corona-crisis - de context waarbinnen zich de komende jaren het lokale economisch beleidsdebat gaat afspelen. Maar er spelen, zoals in elke regio, natuurlijk specifieke omstandigheden in Midden-Holland.

We verkennen in deze paragraaf:

- werkgelegenheid: regio herstelt zich laat van crisis
- een kleine economie: Midden-Holland als forensenregio
- zwaartepunten in bouw, de industrie als mogelijk icoon
- bevolking en arbeidsmarkt: ondernemerschap, lage werkloosheid, hoge arbeidsparticipatie
- bovengemiddelde economische groei duidt op kansen?
- woningprijzen blijven wat achter.

Daarbij wel een methodische kanttekening vooraf. Op gemeenteniveau is de nodige statistische informatie beschikbaar, maar wel enigszins beperkt. Dat beperkt de mogelijkheden om op het niveau van Midden-Holland echt de diepte in te gaan. Op regionaal niveau is er meer voor handen, maar zoals gezegd behoren de vijf gemeenten van Midden-Holland bij twee verschillende Corop-regio's: Bodegraven-Reeuwijk, Gouda, Krimpenerwaard en Waddinxveen zijn ingedeeld bij Oost-Zuid-Holland en Zuidplas bij Groot-Rijnmond. De Corop-regio Oost-Zuid-Holland bestaat naast de vier midden-Holland-gemeenten verder alleen nog uit Alphen aan den Rijn en Nieuwkoop. We zullen de economische cijfers van de Corop-regio Oost-Zuid-Holland dus als belangrijke graadmeter gebruiken voor de stand van de economie in Midden-Holland. Dat leidt al met al tot een bruikbaar beeld, met voldoende zeggingskracht. Wanneer er toch aanwijzingen zijn voor afwijkingen, vermelden we dat bij de tabellen.

3.1 Werkgelegenheid: regio herstelt zich laat van crisis

De werkgelegenheid heeft in de vorige economische crisis in Midden-Holland een hardere tik gehad dan elders. In Corop-regio Oost-Zuid-Holland (Bodegraven-Reeuwijk, Gouda, Krimpenerwaard en Waddinxveen) liep de werkgelegenheid van 2010 tot 2015 terug tot 92,5 procent van het niveau van 2010 (landelijk lag dat op 97,3 procent). Dat is één van de laagste cijfers van het land. In de periode na 2015 herstelt dat, maar wat langzamer dan elders. Sinds 2017 is oostelijk Zuid-Holland enkele perioden de snelst groeiende regio van Zuid-Holland geweest. Vermoedelijk is dat echt een 'inhaalslag': de omringende Randstedelijke gebieden hebben inmiddels alweer last van congestie, dan kan het gunstig zijn om met je bedrijf en je groeiplannen naar Midden-Holland uit te wijken.

Binnen de regio laat tabel 3.1 de ontwikkeling van de werkgelegenheid op wat langere termijn zien.

Tabel 3.1 Ontwikkeling werkgelegenheid uitgedrukt als indexcijfer ten opzichte van peiljaar 2001 als index

	2001	2010	2019
Bodegraven-Reeuwijk	100	113	124
Gouda	100	110	112
Krimpenerwaard	100	111	126
Waddinxveen	100	95	107
Zuidplas	100	123	155

Er is per saldo sprake van deconcentratie van de werkgelegenheid: drie gemeenten groeien harder dan Gouda. En de verrassing uit deze cijferopstelling is dat juist de twee gemeenten met de laagste arbeidsplaatsenquote het snelste groeien: Krimpenerwaard en vooral Zuidplas.

3.2 Een kleine economie: Midden-Holland als forensenregio

Midden-Holland telt begin 2019 circa 94.000 banen op een beroepsbevolking van 122.000, met Gouda als duidelijk economisch centrum (tabel 3.2). Maar zelfs dat economisch centrum heeft per saldo minder arbeidsplaatsen dan dat er werkenden zijn (99 banen tegenover elke 100 leden van de beroepsbevolking) en het aantal banen per 1.000 inwoners van tussen de 15 en 74 jaar ligt er lager dan het Nederlands gemiddelde (655 versus 663). In de vier andere gemeenten ligt dat nog een stuk lager. Voor heel Midden-Holland geldt dat er 77 banen zijn per 100 leden van de beroepsbevolking. Geen verrassing, maar het karakter van de regio als forensenstreek komt hier duidelijk tot uiting. Het gaat hier overigens om banen van tenminste 12 uur per week. Supermarktbanen van scholieren vallen er dus net niet in, 'regulier' parttimewerk wel.

Daarbij zijn de cijfers wel aan de lage kant: de economie van Midden-Holland is verhoudingsgewijs wel klein geworden, mede door de sterk teruggelopen werkgelegenheid in de jaren 2010-15 (zie ook 3.1). Om dat nog op een andere manier uit te drukken: in Midden-Holland woont 6,3 procent van het aantal mensen in de provincie Zuid-Holland, maar Midden-Holland telt maar 5,5 procent van het aantal banen in de provincie.

Tabel 3.2 Werkgelegenheid Midden-Holland (peildatum december 2018)

	<i>Aantal banen</i>	<i>Aantal banen per 100 leden beroepsbevolking</i>	<i>Aantal banen per 1.000 inwoners 15-74 jaar</i>
<i>Nederland</i>			663
<i>Midden-Holland</i>	94.500	77	
Gouda	37.100	99	656
Krimpenerwaard	16.300	58	499
Zuidplas	15.300	64	547
Bodegraven-Reeuwijk	13.200	77	653
Waddinxveen	11.600	84	640

Bron: CBS StatLine, [waarstaatjegemeente.nl](http://www.waarstaatjegemeente.nl)

Midden-Holland is dus voor werk en inkomen voor een behoorlijk deel afhankelijk van de dynamiek in andere gebieden. Het is meer een woon- dan een werkregio. Is dat goed of slecht? We kunnen er op twee manieren naar kijken.

1. De grote werkgebieden in Rotterdam en Den Haag zijn op nog geen twintig minuten gaans vanuit Gouda. Midden-Holland is onderdeel van een stedelijke agglomeratie, het is prima als het binnen die agglomeratie een eigen specialisatie vervult.

2. Elke regio - ook Midden-Holland - is gediend met een zekere compleetheid. Hoe meer werkgelegenheid, hoe meer Midden-Holland zichzelf kan dragen. Meer werk wil zeggen meer draagvlak voor cultuur, sport en onderwijs, meer sociaal activisme, meer participatie.

Laten we twee extreme voorbeelden noemen van elders. Een stad met heel weinig werkgelegenheid is Spijkenisse. Dat is ontworpen als een woon- en slaapgebied voor de overloop uit Rotterdam en heeft alleen verzorgende bedrijvigheid in huis. Spijkenisse is inmiddels door de Provincie Zuid-Holland aangewezen als 'anticipeergebied': de stad moet gaan anticiperen op vergrijzing en krimp. Het contravoorbeeld is Zoeterwoude. Dat is veruit de kleinste gemeente van de provincie, maar er is al decennia zo goed als geen druk om te komen tot herindeling of fusie. Zoeterwoude heeft namelijk ook veruit de grootste werkgelegenheid van de provincie, met het bedrijventerrein Grote Polder en de daar gevestigde Heineken Brouwerij. Dat verschaft een stabiele belastingopbrengst, investeringskapitaal en een robuuste grondslag voor allerlei voorzieningen.

Midden-Holland zit ergens tussen deze beide extremen in. Het is een kwestie van perspectief. Wanneer je Midden-Holland ziet als een onderdeel van een grootstedelijke agglomeratie, zou je ook met die agglomeratie moeten verbinden en speler moeten worden op de markten voor onderwijs, arbeid en economie in die agglomeratie. Met andere woorden: nauw samenwerken met Den Haag of Rotterdam. Wanneer je je zelf als een in beginsel complete regio ziet met voldoende autonomie en zelfregie, dan ligt het voor de hand de werkfunctie van het gebied te versterken.

3.3 Zwaartepunten in bouw en industrie

De werkgelegenheid van Midden-Holland kent een paar opvallende zwaartepunten: industrie, bouw en handel (groot- en detailhandel). En juist minder zakelijke diensten en overheid (tabel 3.3). Dat levert een paar belangrijke observaties op:

- met een stevig aandeel industrie heeft Midden-Holland ook de nodige 'stuwende bedrijvigheid' in huis: bedrijvigheid die niet (alleen) gericht is op de lokale markt, maar geld van buiten de regio aantrekt en bovendien vaak onderdeel uitmaakt van interessante waarde-, kennis- en innovatieketens
- bouw en handel gelden dan weer als meer 'verzorgende bedrijvigheid': sectoren die het vooral van de thuismarkt moeten hebben (al zal de bouwsector ook vaak in de andere delen van de Randstad actief zijn)
- industrie, bouw en handel zijn conjunctuurgevoelige sectoren - meer dan zakelijke diensten - en dat maakt de economie van Midden-Holland in beginsel wat kwetsbaar.

Tabel 3.3 Werkgelegenheid Midden-Holland (Bodegraven-Reeuwijk, Gouda, Krimpenerwaard, Waddinxveen en Zuidplas) per sector (2018)

<i>Aantal banen per sector</i>	<i>Midden-Holland</i>	<i>Midden-Holland</i>	<i>Zuid-Holland</i>	<i>Nederland</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	1.900	2,0%	1,5%	1,2%
Energie, water en afval	100	0,1%	0,2%	0,2%
Industrie ²	9.000	9,6%	6,7%	9,1%
Bouwnijverheid	6.400	6,8%	4,3%	3,8%
Handel	20.200	21,6%	16,7%	16,8%
Vervoer en opslag	4.500	4,8%	5,3%	4,6%

² Cijfers Zuidplas 2012, overige gemeenten 2017

Horeca	3.300	3,5%	4,5%	4,9%
Informatie en Communicatie	3.300	3,5%	3,0%	3,2%
Financiële dienstverlening	3.000	3,2%	3,0%	3,3%
Onroerend goed	600	0,6%	0,9%	0,8%
Specialistische zakelijke diensten	4.800	5,1%	6,8%	6,1%
Verhuur en overige diensten	10.300	11,0%	12,9%	13,3%
Overheid en Onderwijs	9.400	10,0%	14,7%	12,6%
Zorg en welzijn	14.500	15,5%	15,2%	16,2%
Cultuur, sport en recreatie	1.200	1,3%	1,7%	1,6%
Overige niet-zakelijke diensten	1.200	1,3%	1,9%	1,6%

Bron: CBS StatLine

De moderne Nederlandse maakindustrie bloeit. Maar een flink deel van die industrie is niet meer als 'fabriek' herkenbaar. Op de Nederlandse scienceparken staan maakfabrieken die er uit zien als kantoren, ontwerpateliers of laboratoria. Er werken hooggeschoolde mensen die de kennis van de wetenschappelijke instellingen in de omgeving nodig hebben. Ze zijn bezig met research, ontwerp, financiering, autorisatie, verkoop. De eigenlijke productiefaciliteit bevindt zich soms in een ander land en kan met weinig personeel toe. Het gaat in het industriebeleid niet meer strikt om het in huis houden van de productiecapaciteit. Het gaat om een flink stuk van de waardeketen: kennis en research, ontwerp, prototyping, onderwijs en die feitelijke productie die nodig is om het cluster 'hands-on' te houden.

Over het algemeen gaat om het specialistisch werk, vaak met hooggekwalificeerde medewerkers. Al is dat bij de voedingsmiddelenindustrie - de grootste en groeiende sector in Midden-Holland, zie tabel 3.4 - iets minder het geval. Maar daar zitten doorgaans wel weer lange economische ketens aan vast (van 'grond tot mond') en andere specialistische kennis (verpakken, transport).

Tabel 3.4 Werkgelegenheid industrie Midden-Holland (Bodegraven-Reeuwijk, Gouda, Krimpenerwaard, Waddinxveen en Zuidplas) per subsector

Vervaardiging van ...	Aantal banen			Aandeel in totaal industrie in 2018
	2010	2014	2018	
Voedingsmiddelen	1.800	1.834	2.315	22%
overige machines en apparaten *	1.516	1.492	1.401	13%
overige goederen **	1.128	1.464	1.257	12%
producten van metaal (geen machines en apparaten)	1.180	1.013	1.250	12%
Meubels	744	783	857	8%

* motoren, turbines, pompen, compressoren, appendages en drijfwerkelementen; machines en werktuigen voor de land- en bosbouw; gereedschapswerktuigen; overige machines, apparaten en werktuigen voor specifieke doeleinden (toeleveranciers voor specialistische industrie)

** munten, edelstenen, sieraden; muziekinstrumenten; sportartikelen; speelgoed en spellen; sociale werkvoorziening

Als we een economische icoon voor Midden-Holland willen identificeren, dan zouden we die bij de industrie moeten zoeken. Laten we dat verbeelden met een vergelijking met Leiden. Het aandeel van de industrie in de lokale economie is in Leiden even groot als in Midden-Holland, namelijk iets minder dan 10 procent. Maar in Leiden is dat aandeel niet verspreid, maar geconcentreerd op een enkel terrein (het Bio Science Park) en geclusterd rondom een thema. De stad Leiden behandelt het terrein als een icoon en voert in die zin een specifiek en krachtig lokaal industriebeleid. En terecht, want het Bio Science Park is een regionale locomotief en maakt

Leiden tot een relevante speler tussen de veel grotere steden in de Randstad. Het bijzondere is dat dit recent 'uitgevonden' is. Ooit was Leiden een oude industriestad, in 1960 werkte bijna 40 procent van de beroepsbevolking in deze sector. In 1990 was daar nog maar 2 procent van over. De oude industrie was geheel verdwenen. Dat het nu weer bijna 10 procent is, is het gevolg van de keuze om een bedrijventerrein te bestemmen voor biotechnologie, een keuze die al in de jaren tachtig was gemaakt en sindsdien is volgehouden.

Geografisch zijn de omstandigheden voor Midden-Holland anders, maar het is goed voor te stellen dat de regio zich als 'maakregio' gaat ontwikkelen en vermarkten.

Het beeld van de regionale sectorstructuur weerspiegelt zich niet alle vijf de gemeenten hetzelfde. Er zijn natuurlijk onderlinge verschillen. We verdiepen de sectorstructuur daarom per gemeente (tabel 3.5).

Tabel 3.5 Sectorstructuur (werkgelegenheid in 2019) per gemeente

Bodegraven-Reeuwijk

	Aantal banen	In % totale werkgelegenheid	Landelijk gemiddelde
Landbouw	640	3.9%	2.6%
Industrie en bouw	2.670	16.2%	16.2%
Groot- en detailhandel	4.860	29.5%	17.5%
Publieke diensten: overheid, zorg, onderwijs	3.120	18.9%	29.7%
Zakelijke dienstverlening	4.840	29.4%	31.8%
Overige dienstverlening	340	2.1%	2.2%
Recreatie, horeca en toerisme	800	4.9%	7.0%

Gouda

	Aantal banen	In % totale werkgelegenheid	Landelijk gemiddelde
Landbouw	40	0.1%	2.6%
Industrie en bouw	5.640	15.6%	16.2%
Groot- en detailhandel	5.400	15.0%	17.5%
Publieke diensten: overheid, zorg, onderwijs	14.040	38.9%	29.7%
Zakelijke dienstverlening	10.160	28.2%	31.8%
Overige dienstverlening	810	2.2%	2.2%
Recreatie, horeca en toerisme	1.580	4.4%	7.0%

Krimpenerwaard

	Aantal banen	In % totale werkgelegenheid	Landelijk gemiddelde
Landbouw	1.040	5.0%	2.6%
Industrie en bouw	5.970	28.5%	16.2%
Groot- en detailhandel	3.920	18.7%	17.5%
Publieke diensten: overheid, zorg, onderwijs	4.340	20.7%	29.7%
Zakelijke dienstverlening	5.230	24.9%	31.8%
Overige dienstverlening	470	2.2%	2.2%
Recreatie, horeca en toerisme	850	4.1%	7.0%

Waddinxveen

	Aantal banen	In % totale werkgelegenheid	Landelijk gemiddelde
Landbouw	740	5.5%	2.6%
Industrie en bouw	2.160	16.2%	16.2%
Groot- en detailhandel	4.680	35.1%	17.5%
Publieke diensten: overheid, zorg, onderwijs	2.040	15.3%	29.7%
Zakelijke dienstverlening	3.480	26.1%	31.8%
Overige dienstverlening	240	1.8%	2.2%
Recreatie, horeca en toerisme	370	2.8%	7.0%

Zuidplas

	Aantal banen	In % totale werkgelegenheid	Landelijk gemiddelde
Landbouw	1.680	9.1%	2.6%
Industrie en bouw	4.710	25.6%	16.2%
Groot- en detailhandel	3.970	21.6%	17.5%
Publieke diensten: overheid, zorg, onderwijs	3.150	17.1%	29.7%
Zakelijke dienstverlening	4.500	24.4%	31.8%
Overige dienstverlening	400	2.2%	2.2%
Recreatie, horeca en toerisme	780	4.2%	7.0%

Enkele observaties:

- Bodegraven-Reeuwijk kent naar verhouding veel groothandelsbedrijven. Zij maken in totaal ruim 18 procent van de totale werkgelegenheid uit (in de tabelonderdeel van groot- en detailhandel). Dat is veel ten opzichte van een landelijk gemiddelde van 6,2 procent.
- Gouda heeft een duidelijke centrumfunctie van diverse publieke diensten: zorg, onderwijs en overheidsdiensten zijn er geclusterd.
- In de Krimpenerwaard wordt veel geproduceerd en gebouwd. De industrie – zowel traditionele maakindustrie als meer geavanceerde technologische industrie – en de bouwnijverheid zijn grote sectorale werkgevers. De zakelijke diensten zijn naar verhouding minder aanwezig, alhoewel de sector nog steeds een kwart van de totale werkgelegenheid uitmaakt.
- De groothandel is in Waddinxveen een naar verhouding zeer grote sector. Deze maakt in totaal 21 procent van de werkgelegenheid uit, een omvangrijk aantal ten opzichte van het landelijk gemiddelde van 6,2 procent.
- Zuidplas kent een groot agrarisch complex – vooral tuinbouw – en daaraan verwante voedingsmiddelenindustrie. De groei van het aantal banen in Zuidplas zit 'm vooral in de publieke diensten (verdubbeld in omvang ten opzichte van 2001), de industrie (ruim 50 procent groei) en de zakelijke diensten (circa 50 procent groei).
- Lokale sectorale accenten zijn landbouw in Bodegraven-Reeuwijk en Krimpenerwaard, tuinbouw in Zuidplas, groothandel in Bodegraven-Reeuwijk en Waddinxveen, industrie en bouw in Krimpenerwaard en Zuidplas, publieke diensten in Gouda. Maar overal zit wel wat. Het zijn vijf sterk gemengde lokale economieën.

3-4 Sterke bevolking: ondernemerschap, lage werkloosheid, hoge arbeidsparticipatie

We benoemden in hoofdstuk 2 de opkomst van **zelfstandig ondernemerschap** als een belangrijke structuurtrend. In Amsterdam bedraagt het aantal zzp-ers of micro-ondernemers omstreeks 25 procent van de hele beroepsbevolking. Daar is een samenhang zichtbaar van hoog opleidingsniveau, hechten aan professionele autonomie, creativiteit en innovatie. Die samenhang bestaat ook in andere kennissteden. Daarbuiten ligt het genuanceerder. En het zzp-schap is ook besmeurd door schijnconstructies en uitbuiting, bijvoorbeeld in de bezorgeconomie. Maar over het algemeen is een groot aandeel aan micro-ondernemers in bouw, zorg en creatieve beroepen een signaal van regionale veerkracht en optimisme.

Tabel 3.6 Ontwikkeling aantal zzpers in Midden-Holland gemeenten

	Aantal zzp-ers 2009	Aantal zzp-ers 2018	Als percentage van beroepsbevolking, 2018
Bodegraven-Reeuwijk	1900	2400	17,5%
Gouda	2600	3600	9,8%
Krimpenerwaard	3100	3500	21,2%
Waddinxveen	1100	1400	11,9%
Zuidplas	-	2500	16,9%

Het landelijk gemiddelde beweegt zich – afhankelijk van wat je precies meetelt – om en nabij de 17 procent. De Midden-Holland gemeenten zitten rondom dat gemiddelde. Met een uitschieter naar boven (Krimpenerwaard) en naar beneden (Gouda).

Het **opleidingsniveau** van de beroepsbevolking zegt iets over de span- en concurrentiekracht van de economie. Vanuit economisch oogpunt is opleidingsniveau een zeer krachtige voorspeller van succes. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter het verdienvermogen, de weerbaarheid tegen economische conjunctuurschommelingen, hoe lager de werkloosheid, et cetera. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat lager opgeleid werk minder waardevol is als activiteit of als bijdrage aan een goed functionerende samenleving. Maar een hoogopgeleide beroepsbevolking maakt je economisch DNA wezenlijk anders (en sterker).

De gemeenten in Midden-Holland staan er wat dat betreft niet slecht voor (tabel 3.7). De stedelijke regio's Amsterdam, Groningen, Leiden, Eindhoven, Nijmegen en Utrecht spannen de kroon, maar Midden-Holland neemt een middenpositie in. Dat is natuurlijk wel een lastige positie in die zin dat er nog veel te winnen is en het verschil met de stedelijke regio's in de omgeving ook nog verder kan oplopen.

Tabel 3.7 Opleidingsniveau en arbeidsparticipatie in de gemeenten van Midden-Holland

	Hoogopgeleiden	Arbeidsparticipatie
Nederland	31%	68%
Gouda	31%	68%
Waddinxveen	29%	70%
Bodengraven-Reeuwijk	26%	70%
Krimpenerwaard	27%	70%
Zuidplas	32%	72%

Bron: CBS StatLine

De **arbeidsparticipatie** - hoeveel inwoners nemen deel aan het arbeidsproces - zegt iets over zelfstandigheid en zelfredzaamheid van de bevolking. Ook hier weer: vanuit economisch

perspectief is een hogere arbeidsparticipatie beter voor de economische draagkracht. Hoe meer mensen werken, hoe groter de inkomenskoek die er te verdelen is. Midden Holland doet het hier gewoon goed (tabel 3.4). Ook de werkloosheid (tabel 3.8) is laag. Midden-Holland doet in dit opzicht denken aan gebieden als de Haarlemmermeer en Almere. De verschillen tussen de allerrijksten en de allerarmsten zijn in deze regio's relatief klein. Bijna iedereen behoort tot de middenklasse en hangt middenklasse waarden aan: regelmaat, werkritme. Geen 'highbrow', iconen, excellentie in kennis of innovatie, wel stabiliteit en berekenbaarheid.

Tabel 3.8 Werkloosheid

	2018	Laagopgeleiden	Middelbaar opgeleiden	Hoogopgeleiden
Nederland	3,8%	6,6%	3,6%	2,5%
Zuid-Holland	4,2%	7,8%	4,1%	2,4%
Oost-Zuid-Holland (Corop)	3,2%	5,7%	2,9%	2,0%
Groot-Rijnmond (Corop)	4,7%	8,5%	4,5%	2,7%

Bron: CBS StatLine

Tenslotte de ontwikkeling van de bevolkingsomvang. Het maakt voor je (economisch) beleid en perspectief tenslotte nogal uit of je krimp- of groeigebied bent. Daar is in Midden-Holland iets interessants mee aan de hand. De regio heeft een kortstondige periode van krimp achter de rug in de periode 2006-2011, maar groeit weer in de vijf jaar daarna. De oorzaak zal liggen in de druk op de woningmarkt in de Randstad, die ervoor zorgt dat mensen hun zoekgebied weer verruimen. Dat is ook elders in de Randstad, in Brabant en delen van Gelderland te zien: de druk verdeelt zich van een aantal kernstedelijke regio's weer wat meer naar de randen. Midden-Holland profiteert daarvan.

3.5 Bovengemiddelde economische groei duidt op kansen?

Het is een observatie die wat verloren raakt in de Corona-recessie, maar de economische groei heeft zich in Midden-Holland na 2013 opvallend goed hersteld (afgaand op de cijfers van Corop-regio Oost-Zuid-Holland, tabel 3.9). De groei was in 2017 met 4,0 procent het hoogst van heel de provincie. Daar zijn twee mogelijke verklaringen voor. Ten eerste was de terugval zoals gezegd ook veel dieper dan elders in het land (-2,7 procent in de periode 2008-13), waardoor een 'normaal' herstel zich vertaalt in forse percentages. Maar ten tweede geldt misschien ook wat voor de bevolkingsgroei geldt: overloop van de volle Randstad; de economie zoekt straks wellicht weer groeimogelijkheden in de aangrenzende regio's.

Tabel 3.9 Jaarlijkse groei bruto regionaal product

	2001-08	2008-13	2014-17	2017
Nederland	1,9%	-0,4%	2,3%	3,2%
Zuid-Holland	2,0%	-1,1%	2,2%	3,1%
Oost-Zuid-Holland (Corop)	1,1%	-2,7%	3,3%	4,0%
Rotterdam-Rijnmond (Corop)	2,8%	-1,1%	2,0%	3,3%

Bron: NEO Observatory, Regiomonitor 2018 Metropoolregio Rotterdam Den Haag en de Provincie Zuid-Holland, juni 2018

3.6 Woningprijzen blijven wat achter

De ontwikkeling van de woningwaarde blijft dan weer iets achter bij het landelijk gemiddelde (tabel 3.10). Dat kan er mee te maken hebben dat juist in Midden-Holland vrij veel woningen zijn bijgebouwd in de afgelopen jaren, dat heeft de prijsopstuwung wellicht wat gedrukt. Het kan echter er ook een uiting van zijn dat Midden-Holland wat meer in de periferie van de Randstad

komt te liggen. Voor het vestigingsklimaat is die mindere stijging een dubbel signaal: het is er enerzijds een teken van dat andere gebieden meer dynamiek kennen, anderzijds kan het gebied daarmee juist aantrekkelijker worden voor overloop uit de prijshittegebieden.

Tabel 3.10 Woningwaarde

	<i>Gemiddelde WOZ-waarde 2017</i>	<i>Groei 2005-17 per jaar</i>	<i>Groei 2016-17 per jaar</i>
Nederland	€ 216.000	0,6%	3,3%
Zuid-Holland	€ 203.000	0,7%	3,0%
Oost-Zuid-Holland (Corop)	€ 221.000	0,1%	2,3%
Rotterdam-Rijnmond (Corop)	€ 178.000	0,8%	2,3%

Bron: NEO Observatory, Regiomonitor 2018 Metropoolregio Rotterdam Den Haag en de Provincie Zuid-Holland, juni 2018

4. Midden-Holland: geen 'vanzelfsprekende' regio

Tijdens de voorbereiding van deze economische visie is indringend de vraag op tafel gelegd 'waar Midden-Holland over gaat'. De regio wordt hier en daar ervaren als een gebied met weinig sociale, economische en bestuurlijke samenhang. Nou is de vraag 'waar gaan we over' een vraag die elke regio zichzelf van tijd tot tijd stelt. En ook moet stellen, om te voorkomen dat keuzes op basis van gewoonte, in plaats van analyse worden gemaakt. Maar toch, in Midden-Holland is meer aan de hand. Dat zit deels in de aard van de regio zelf: een kleine regio met weliswaar een centrumstad met allure (Gouda), maar met vanuit bijvoorbeeld Zuidplas een duidelijk bevolkingsoriëntatie op Rotterdam. Dat maakt de (bestuurlijke) oriëntatie van Midden-Holland op voorhand al wat pluriform: je moet om je heen kijken. Dat is geen probleem, maar wel een omstandigheid om in regionaal beleid rekening mee te houden.

De vraag 'waar gaan we over' werd deze keer met name door ondernemersorganisaties opgeworpen; hun observatie is dat het verhaal van Midden-Holland onvoldoende gearticuleerd is om gewicht in de schaal te leggen aan Randstedelijke onderhandelingstafels.

We kunnen de vraag als een subjectieve kwestie zien: je hoeft je geen Midden-Hollander te voelen om toch een samenhang te kunnen zien. Maar subjectieve beleving kan het objectieve gedrag beïnvloeden. Zo zijn er twijfels bij de zin om veel in de regionale samenhang te investeren: is Midden-Holland het niveau waar de belangen en discussies belegd moeten worden? Die terughoudendheid kan een 'self fulfilling prophecy' worden. Daarom analyseren we die vraag naar samenhang in deze paragraaf wat verder. We doen dat in enkele stappen; eerst kijken we naar het zelfbeeld van de regio, we vervolgen met demografie en economie, komen dan op het bestuur en eindigen met een urgentie onder woorden te brengen.

4.1 Zelfbeeld

Op 1 april 2019 vond als start van het traject om tot deze economische visie te komen een triple helix-conferentie plaats, met als centrale doelen: de eerste inzichten delen van de economische kenmerken van de regio en een nadere verkenning van relevante thema's. Dat leverde een levendige discussie en een baaierd aan inzichten en ervaringen op, die veel zeggen over het zelfbeeld en de economische opgaven voor de regio. Met als rode draad: diversiteit. We geven de belangrijkste opbrengst van die conferentie daarom hier afzonderlijk weer. In verwerkte vorm komt die opbrengst verder in deze visie uiteraard ook nog terug.

Opbrengst startconferentie 1 april 2019 (in geparafraseerde citaten)

- *Te weinig zicht op wat economische activiteiten zijn waar we goed in zijn, wat zijn zwaartepunten en niches, een slag dieper dan bouw of logistiek als brede sectoren. Vermoeden dat er meer aanknopingspunten zijn bij de maakindustrie dan we misschien denken. In de logistiek zit nog veel laagwaardige werkgelegenheid (zeker in de food-logistiek), maar er is juist ook veel geïnvesteerd in (hoogwaardige) techniek. Dat gaat iets betekenen voor onze economie.*
- *Kantekening: misschien zijn we wel nergens uniek in. Dat is ook oké, als we ons dan maar goed organiseren en zorgen voor een goed vestigings- en ondernemersklimaat voor ondernemerschap.*
- *Zien te profiteren van overloop van de volle Randstad. Dat vergt strategie, maar ook goede verbindingen en die zijn nu vaak niet goed genoeg. Dus 'hardware' (infrastructuur) en 'software' (ondernemerschap, arbeidsmarkt) gaan samen.*

- *Arbeidsmarkt: belang van soft skills een plek geven in de economische agenda. Verbinding met de Human Capital Agenda van provincie en Randstad maken.*
- *Organiserend vermogen schiet tekort, daar laten we te veel liggen. We hebben te weinig een gezamenlijke agenda, te weinig gezamenlijke bestuurlijke kracht en organisatiegraad in het bedrijfsleven. Daardoor komen goede initiatieven (en die zijn er wel) vaak niet verder.*
- *Midden-Holland is ook niet echt een logisch samenhangende economische regio. Er is vanuit noord en zuid in de regio vaak een andere oriëntatie als het gaat om samenwerking en verbindingen. Het onderwijs in Waddinxveen is voor 'Sterk Techniekonderwijs' bijvoorbeeld bij Alphen aangesloten. Allemaal fact-of-life en mee te dealen, maar het maakt de gezamenlijke slagkracht niet groter...*
- *Samenhang: ben je samen een regio, of hoor je eigenlijk bij een nabijgelegen grootstedelijk gebied? Wat doe je op welke schaal en in welk samenwerkingsverband?*
- *Waar liggen je speerpunten: een wat moeizaam samenwerkingsklimaat is niet gebaat bij een brede agenda, waarin alle gemeentelijke beleidsterreinen terugkomen, maar bij een aantal speerpunten, waarop nut, noodzaak en/of succeskans groot zijn.*
- *Hoe zorg je voor voldoende organiserend vermogen: door te kiezen voor een netwerk-samenwerking, of juist voor een centrummodel.*
- *A12 Corridor en logistiek zijn ook realiteit. Hoe kunnen we daar meer uithalen? Meer toegevoegde waarde in de logistiek, investeringen in A12 Corridor koppelen aan investeringen in duurzaamheid, zonne-energie, adaptieve landbouw. Een hub waar meer dingen samenkomen dan alleen logistieke stromen.*
- *Lokaal zijn er goede initiatieven, maar lokaal is in Midden-Holland nog niet regionaal. Als we die lokale initiatieven beter aan elkaar koppelen, kunnen we al veel meer bereiken. Dan gaat het ook om onderwijsfaciliteiten en -activiteiten, zoals rondom techniek van mboRijnland in Gouda met het Schoonhovens College.*
- *Binden van hoger onderwijs blijkt in de praktijk lastig. Een vestiging moet je als doel niet opgeven, maar er komt niet zomaar een dependance van een hogeschool naar Gouda. Maar binden van hoger onderwijs kan ook anders, bijvoorbeeld met onderzoeksprogramma's. Als een hogeschool zich meldt met het aanbod gezamenlijk op een economisch speerpunt een onderzoeksprogramma te starten onder leiding van een lector, welk thema zou Midden-Holland dan kiezen? Dat blijkt nog moeilijk te bepalen.*
- *Ondertussen hebben zich tachtig bedrijven (tot ver buiten de regio) aangesloten bij het CIV Smart Technology. Dat is de pilotfase voorbij. Gaat om het inzetten van techniek bij grote maatschappelijke vraagstukken: smart mobility, energietransitie, et cetera. Dat zijn thema's die jongeren erg aanspreekt, maar het waaiert vanuit het CIV nog niet echt uit over de regio.*
- *Idee bestaat dat er veel economische kracht en innovatie zit bij bedrijven in Midden-Holland die niet bekend zijn in de bestaande netwerken. Hidden champions. Kan samen met diversiteit (geen zwaarte-of speerpunten; 'doe maar gewoon') een aantrekkelijke mix zijn.*
- *En er liggen ook gewone opgaven: revitaliseren van bedrijventerreinen (er wordt een bedrijventerreinprogramma opgesteld), ruimtevraag die we niet goed kwijt kunnen, et cetera.*

4.2 Demografie en economie

Een in het oog springend kenmerk van Midden-Holland is dat de regio als geheel juist weinig onderscheidend is. Er zijn geen beeldbepalende clusters, waar marketing van en acquisitie voor de streek zich op kunnen ijken. Vanuit het geheel van de Randstad gezien wordt Midden-Holland wel met de A12-corridor en de logistiek geassocieerd; maar het aandeel van de logistiek in de werkgelegenheid is niet opmerkelijk groot en er zitten ook geen kenniscentra of opleidingen in de regio die zo'n clusterrol zouden kunnen dragen.

Als Midden-Holland iets heeft, dan is dat een grote verscheidenheid: het is klein Holland. Het kent de verstedelijking in alle fasen, van de historische binnensteden van Schoonhoven en Gouda tot aan de laatste post-moderne suburbanisering in Waddinxveen. Het kent allerlei vormen van invulling van het platteland, van grootschalige glastuinbouw tot aan een klassiek

Hollands polderlandschap. Bijna alle sectoren zijn er wel vertegenwoordigd, het is een typisch mkb-gebied. Maar er zijn ook lacunes. Zo wordt het gemis aan hoger beroepsonderwijs danig gevoeld. Er is sprake van een 'braindrain' van jonge mensen naar Rotterdam, Utrecht of elders. Maar een beperkt deel van de jonge mensen gaat na de studie terug naar de regio van oorsprong. Ze laten het kapitaal dat ze hebben opgebouwd – kennis, ondernemerschap, pionierschap, culturele belangstelling, innovatie of wat ook – werken voor hun studiestad. Hoger onderwijs is vaak het begin van een keten van waardescheppende activiteiten. Midden-Holland mist dat begin. De enige hbo-presentie is de educatieve opleiding van de Driestar. Maar die staat als reformatische opleiding vrij geïsoleerd in z'n omgeving.

Daar staat tegenover dat in sociaaleconomisch opzicht de regio een sterke bevolking kent en de regio een aantal aantrekkelijke kenmerken heeft als het gaat om ruimte in een overvolle Randstad. En met een aantal specifieke opgaven - zoals bodemdaling, kringlooplandbouw, energietransitie, woningbouwopgave, hoogwaardig openbaar vervoer met de stedelijke centra - die niet direct in het economisch domein vallen, maar daar wel interessante aanknopingspunten voor kunnen bieden.

De bevolking van het gebied is maar voor een deel op de eigen regio gericht. Zuidplas wisselt veel werk-, bezoek- en schoolverkeer uit met Rotterdam (en binnen de regio met de westkant van de Krimpenerwaard), Bodegraven-Reeuwijk en de oostkant van Krimpenerwaard met Utrecht. Tussen Krimpenerwaard en Waddinxveen zijn maar weinig 'natuurlijke' bewegingen.

Andere regio's maken gebruik van 'clusters' om motorische kracht te krijgen in hun proces van regio-opbouw. Een cluster is een sterk aanwezige groep van verwante bedrijven, die kennis delen, een gezamenlijke infrastructuur benutten (opleidingen, laboratoria, huisvesting) en op innovatie- en acquisitiepad gaan. Voorbeelden zijn de havengebonden bedrijvigheid in Rotterdam en het 'vrede en veiligheid' cluster in Den Haag. Dergelijke clusters geven bewoners en bedrijven in de regio houvast over hun economische identiteit en verschaffen de regio een agenda om in te schrijven op innovatiesubsidies, handelsreizen en andere prikkels. Ze fungeren als locomotief, ook voor het brede midden- en kleinbedrijf om hen heen. Midden-Holland heeft zo'n cluster niet. Wat nog het dichtst in de buurt komt, is de maakindustrie (en in het verlengde daarvan de voedingsmiddelenindustrie). Die is naar aanleiding in de werkgelegenheid zeker substantieel. Groot genoeg om aanleiding te zijn voor een regionaal industriebeleid.

4.3 De bestuurlijke kant van de regio

Zoals er geen natuurlijk demografisch centrum in Midden-Holland is, zo is dat er ook bestuurlijk niet. Voor de twee grootstedelijke regio's in de provincie is duidelijk waar je moet beginnen als je iets op gang wilt brengen: in Rotterdam en in Den Haag. Dat is voor kleinere gemeenten niet altijd prettig, maar het is in elk geval duidelijk waar de hazenpaden lopen. Zuid-Holland heeft ook kleinere regio's, maar in bijvoorbeeld Leiden en Drechtsteden hebben de centrumsteden genoeg gewicht om als locomotief in hun omgeving te functioneren en om aan Randstedelijke tafels te komen. Ze worden daarbij geholpen door hun clusters, respectievelijk life sciences en maritiem. In Midden-Holland werkt dat anders. Gouda is onmiskenbaar centrumstad, maar heeft in de regio altijd nog partners nodig om richtingen aan te kunnen geven. Midden-Holland lijkt qua samenstelling op Parkstad Limburg (oostelijk Zuid-Limburg). Heerlen is daar centrumgemeente, maar is te klein om het veld in beweging te rijden. Er moeten altijd nog één of twee gemeenten bij.

Door de nabijheid van andere regio's zijn er in Midden-Holland ook altijd concurrerende opties. Dat is een verschil met een regio als Noord-Holland-Noord. Noord-Holland Noord lijkt op Midden-Holland: geen beeldbepalende clusters, een enorme diversiteit en geen duidelijk 'leidende' gemeente. Maar Noord-Holland-Noord is een schiereiland. Er zijn daar geen andere opties dan het met elkaar te doen. Die gedeelde urgentie heeft Noord-Holland-Noord tot een zeer stabiele regio gemaakt met een hoge mate van 'congruentie' (het samenvallen van grenzen van verschillende bestuurlijke indelingen). Noord-Holland-Noord heeft met het Platform Arbeidsmarkt het oudste triple helix-verband van het land in huis, dat met congressen honderden mensen op de been brengt. En het heeft met de Greenport Noord-Holland-Noord zowaar een gloednieuw cluster tot ontwikkeling weten te brengen. Die tot samenhang dwingende urgentie heeft Midden-Holland niet.

Midden-Holland heeft in deze omstandigheden besloten om de regionale samenwerking de gedaante van een netwerk te geven. De netwerksamenwerking is een soort 'a la carte' systeem: gemeenten bekijken per onderwerp wie de aangewezen partijen zijn om samen op te trekken.

Het voordeel van deze 'lichte' samenwerking is de flexibiliteit. Je kunt snel zaken agenderen en eventueel oppakken met een deel van de regio. Een voordeel is ook dat er sneller samen te werken valt met niet-overheidspartijen. Het inzicht bestaat immers dat de overheid geen alleenvertoningsrecht meer heeft en dat grote partijen als instellingen voor onderwijs en zorg en ondernemersorganisaties ook een verantwoordelijkheid dragen voor het functioneren van de regio. Met een flexibele structuur die ook ad hoc kan reageren, zijn dat soort verbindingen veel eenvoudiger te maken.

Het nadeel is dat een netwerksamenwerking sterk afhankelijk is van 'brengen en halen'. De kracht van een netwerk is afhankelijk van de blijvende en structurele bereidheid om erin te investeren. Met geld, menskracht, kennis, tijd, strategische inzet.

We gaan zo kijken wat dat betekent voor de samenwerking in triple helix-verband.

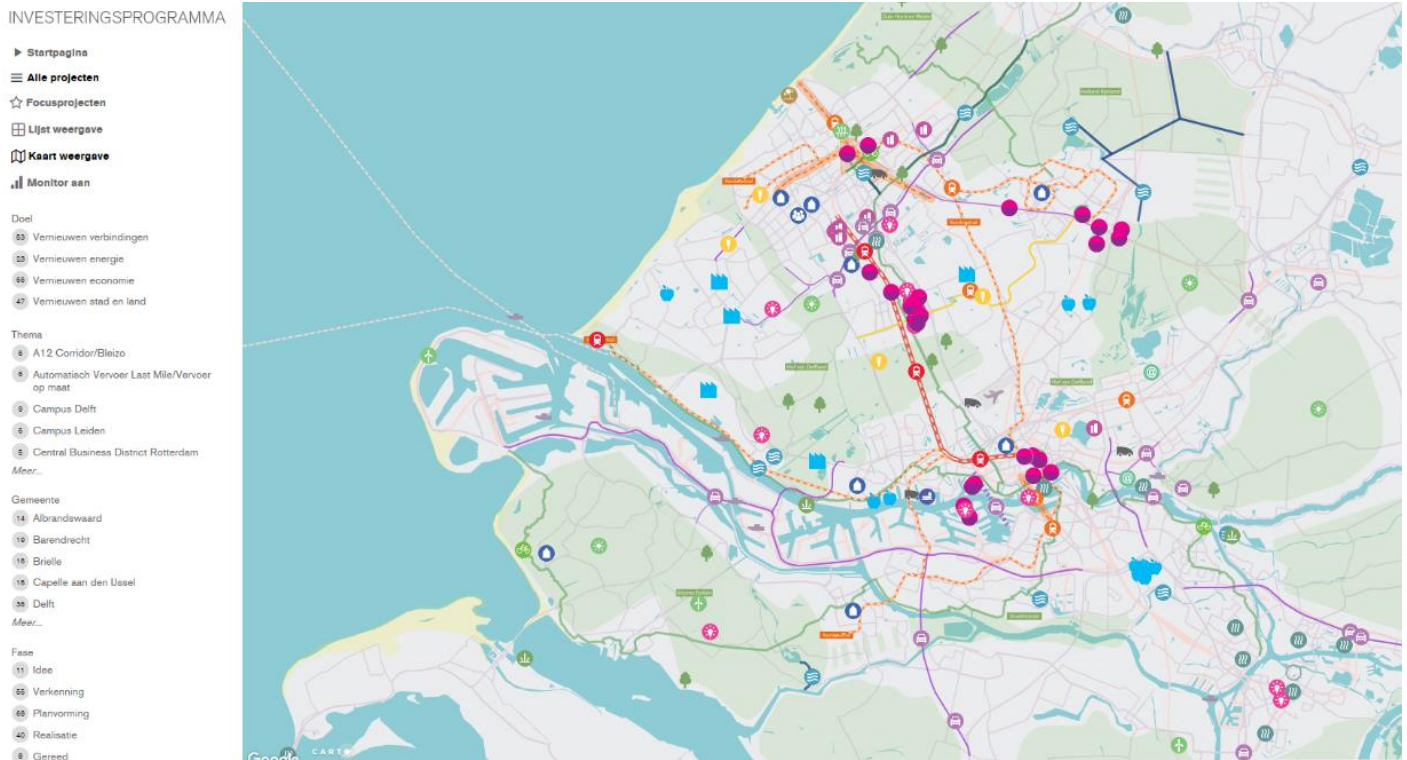
4.4 De diversiteit is niet slecht, maar er ligt wel een urgentie

De opbrengst van deze korte verkenning in drie slagen – zelfbeeld van stakeholders, demografie en economie en bestuur – is gemengd. Midden-Holland is een Holland in het klein, met heel veel diversiteit, een veelzijdig midden- en kleinbedrijf en ook heel veel dynamiek, economisch en bestuurlijk. Dat niet iedereen dezelfde regiodefinitie heeft, is lastig voor marketeers en acquisiteurs, maar dat laat onverlet dat er gewoon heel veel gebeurt in het gebied.

Heel concreet:

- de regio verdient bonuspunten met een stabiele beroepsbevolking en een sterke maakindustrie
- de regio verliest maluspunten met een wel erg stevige uitgaande pendel en met de afwezigheid van HBO-onderwijs
- en verder is de regio een goede proeftuin voor alle generieke uitdagingen die op de lokale economie in Nederland afkomen, zoals de transformatie van de kantorenmarkt, de detailhandel, de opkomst van micro-ondernemers en noem maar op.

Toch is er een belangrijke maar, die te maken heeft met het al eerder geconstateerde gebrek aan economische identiteit: waar staat de regio voor? Voor het dagelijkse reilen en zeilen in de regio is dat geen urgente vraag. Maar voor de economische slagkracht van de regio in de toekomst wel. We illustreren dat aan de hand van de plek aan de onderhandelingstafels, die je als regio nou eenmaal nodig hebt om investeringen aan te trekken. De Provincie Zuid-Holland publiceerde onlangs onderstaande kaart (zie www.investeringsprogramma.nl).

Het investeringsprogramma op de kaart is een gevolg van de Roadmap Next Economy, een initiatief van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag. De aangrenzende regio's Holland Rijnland en Drechtsteden waren daar in een eerder stadium op aangehaakt, Midden-Holland niet.

Dat is te zien op de kaart, waarop de provincie de projecten heeft gemarkeerd waar zij als co-financier bij betrokken is. De grote investeringsprogramma's (en daarmee ook de gebiedsmarketing die daarmee gepaard gaat) slaan neer in de stedelijke 'banaan' van Zuid-Holland, die loopt van Leiden via Den Haag en Delft naar Rotterdam. Naar het oosten wordt de kaart steeds leger, Midden-Holland moet het doen met een wegverbreding (A20 Nieuwerkerk-Gouda) en het verlengen van een toeristische vaarroute (Rondje Rijn IJssel). De A12 Corridor is op deze kaart een project in Zoetermeer, Lansingerland en Pijnacker-Nootdorp. Van de 52 Zuid-Hollandse gemeenten staan er 26 genoemd op deze investeringskaart. Daar zit geen Midden-Hollandse gemeente bij.

Het gaat vooral om projecten in infrastructuur en in kennis. Daar zit een zekere samenhang in: kennis heeft te maken met sectoren en instituten. Die trekken verkeer aan. En dat heeft weer infra nodig. Het zijn allemaal projecten met een 'hutje mudje' financiering: diverse overheden en ook private partijen dragen bij. Zo gaat dat met investeringen met een publiek karakter. De provinciale overheid is vaak een makelaar in dit proces.

De stelling is dat het patroon op de kaart te maken heeft met nog een kenmerk van de publieke investeringen: ze vinden plaats niet afzonderlijke steden, maar in regio's. Investerings houden zich niet aan bestuurlijke grenzen van een gemeente. Ze slaan bijna altijd grensoverschrijdend neer. Nog belangrijker is het proces waarlangs ze tot stand komen. Regio's zijn een doorslaggevend 'speelveld' bij onderhandelingen over investeringen. En om daarin succesvol te zijn als regio heb je drie dingen nodig:

1. *Onderhandelingsmacht*. Onderhandelingsmacht is een resultaat van verschillende dingen: een goed organiserend vermogen, regionale denkkraft; allianties tussen overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen in het gebied; en een gevulde regionale kas om als co-financier op te treden, dan wel een mechanisme om snel tot cofinanciering te komen.
2. *Een sterk inhoudelijk verhaal*. Dat sterke verhaal behelst niet alleen een goed investeringsvoorstel. Er moet ook een verhaal zijn over wat de regio bijdraagt aan het grotere Randstedelijke geheel. En dan gaat het niet alleen om de massa (hoe groot ben je?), het gaat vooral om wat je meeneemt aan specificaties, bijzondere vestigingsmilieus, bijzondere natuurlijke omstandigheden, bijzondere clusters of sectoren.
3. *Een actieve agenda*. De *proof of the pudding is in the eating*. Een goed verhaal is één, laten zien dat je een krachtige uitvoeringsagenda kan voeren is nog iets anders. Een goed lopende regionale samenwerking maakt het natuurlijk aantrekkelijker te investeren in nieuwe projecten, voortbouwend op eerdere successen. Ook dat vergt een goed netwerk van overheden, bedrijven en onderwijs.

De drie benodigdheden versterken elkaar. Een sterk georganiseerde regio kan z'n eigen identiteit beter beschrijven en heeft de kennis om projecten te formuleren en uit te voeren 'op de plank' liggen. Onderhandelen over investeringen is vaak ook gewoon een kwestie van je vinger opsteken: er is een maatschappelijk momentum en er zijn middelen voor een investeringsagenda. Dan moet je aan tafel zitten en je verhaal kunnen doen. Midden-Holland heeft zo gezien te weinig positie aan die onderhandelingstafels.

Daar kun je over klagen: de overheid zou elke regio even lief moeten hebben en moeten voorkomen dat het steeds dezelfde regio's zijn die er met de buit vandoor gaan. Maar in het beleid voor innovatie en structuurversterking van de economie is Nederland geen gelijk speelveld. Het beginsel van de 'verdelende rechtvaardigheid' is in 2004 verlaten, ten gunste van het beginsel om te versterken wat al sterk is. Als je iets wilt als regio, moet je het gevecht ervoor aangaan. Van belang daarbij is niet alleen het hebben van een duidelijk verhaal en aansprekende plannen, maar ook van een sterk triple helix-netwerk, om belangen duidelijk te kunnen articuleren.

Een recent succes op een ander thema - het toekennen van de Regiodeal Bodemdaling Groene Hart - is natuurlijk een mooie opsteker. Daarbij is Gouda bestuurlijk trekker in een samenwerking van acht gemeenten (breder dus dan de regio Midden-Holland) en de landelijke overheid. Mogelijk liggen er ook economische aanknopingspunten: een kenniscentrum, de opgave om in de regiodeal te zoeken naar nieuwe verdienmodellen in de agrarische sector.

Maar in het algemeen heeft Midden-Holland in het economisch domein een paar omstandigheden die het lastig maken om als goed georganiseerde regio keuzes te maken en een positie op te eisen.

- De regio heeft geen grote clusters. Het is een interessant gebied door z'n landschappelijke diversiteit (stedelijk, industrieel, suburbaan, platteland) en door z'n sectorale diversiteit, met veel midden- en kleinbedrijf, maar er zijn amper bedrijven of clusters die bovenregionale bekendheid genieten en genoeg massa hebben om aandacht van buiten te trekken.
- Er zijn geen grote kennisinstellingen die anderszins het gebied een plek kunnen geven in de kennisinfrastructuur van de Randstad.
- Het is naar inwoners een vrij kleine regio, die stevig beïnvloed wordt door nabije grootstedelijke gebieden. Gouda heeft de centrumvoorzieningen voor de regio, maar inwoners oriënteren zich logischerwijs ook niet altijd primair binnen de regio. Vanuit Zuidplas is Rotterdam een logisch centrum buiten de regio, terwijl inwoners vanuit Bodegraven-Reeuwijk en de oostkant van de Krimpenerwaard al behoorlijk naar Utrecht kijken.

Dat betekent iets voor je samenwerking, die eenduidiger en intensiever moet zijn dan in grotere regio's om echt effectief te kunnen zijn. We gaan daar in de volgende paragraaf dieper op in.

4.5 Effectief benutten van het triple helix-netwerk

In 2004 verscheen de nota *Pieken in de Delta* als nieuwe leidraad voor economisch innovatiebeleid in Nederland. Het bleek een trendbreuk. Van regionaal-economisch beleid gericht op het verminderen van achterstand, kwam de nadruk te liggen op het versterken van krachtige innovatie-clusters, met als achterliggend idee het versterken van de Nederlandse concurrentiepositie. Dat idee is leidend gebleven in het economisch beleidsdenken.

Het idee achter *Pieken in de Delta* was niet alleen om speerpunten verder uit te bouwen, maar ook dat het bij economische beleid niet gaat om de effectiviteit van individuele maatregelen, maar om de samenhang. Scholen, bedrijven, intermediairen en overheid hebben allemaal hun eigen wetten en verantwoordelijkheden. Dat moet ook zo blijven: het heeft geen zin om op elkaars stoel te gaan zitten en iedereen moet vooral doen waar hij goed in is. Er is wel een vorm van afstemming nodig, in de zin van transparantie: partijen moeten van elkaar weten waarmee ze bezig zijn, ze moeten elkaars lange termijn doelen kennen en hun investeringsbeslissingen daarop kunnen afstemmen. Het scheppen van die transparantie is een zaak van tenminste vier activiteiten:

1. *Visievorming*. Partijen moeten hun visie en belangen goed onder woorden brengen en bereid zijn daarover een discussie aan te gaan, ook als ze het daarbij niet eens worden. Het heeft geen zin te zoeken naar dé woordvoerder van de overheid of hét loket van het bedrijfsleven. Het gaat om kwaliteit en impact van de visie, niet om de breedheid van de afzender.
2. *Communicatie*: er zijn platforms en podia nodig om de visies tot articulatie te brengen.
3. Er zijn *speerpunten* nodig en *voorbeelden van goede samenhang en samenwerking* tussen onderwijs, bedrijf, overheid en intermediairs. Die voorbeelden moeten niet onmiddellijk de status van 'leading practice' krijgen en tot algemeen beleid worden verheven. De zin van voorbeelden is niet slaafse navolging, maar dynamiek scheppen. Uiteindelijk moet toch elke actor in voor hem unieke omstandigheden zijn eigen weg vinden.
4. Een *permanente talentenjacht*. Een goede innovatiemanager is voortdurend op zoek naar nieuwe initiatieven, start-ups en economische spelers of naar het aanboren van ongekend talent bij bestaande spelers. Geen gefixeerde posities, maar steeds op zoek naar nieuwe bronnen van dynamiek.

Sinds 2004 zijn overal in Nederland gangbare vormen van beleidsafstemming in de economie (regionale economische overleggen, kamers van koophandel, platforms) geleidelijk vervangen door triple helix-overleggen of economic boards van overheid, ondernemers en onderwijs-onderzoek.

Hun activiteiten – visievorming, communicatie, speerpunten, talentenjacht – lijken gemeenplaatsen, maar de impact van deze handelingsinstructies wordt duidelijk wanneer we dit open, ‘Amerikaanse’ innovatiemodel wat meer in de zetten in de context van de ‘Nederlandse’ bestuurstraditie. In tal van triple helix-organisaties hebben de ‘captains of government’, de ‘captains of industry’ en de ‘captains of education’ zitting. Bijna altijd is een ‘captain of government’ voorzitter en is het doel om het met elkaar eens te worden over beleid en projecten. We zagen dat hierboven in de paragraaf over het zelfbeeld van de regio Midden-Holland ook: de zoektocht is naar een concept of icoon waar iedereen zich in kan vinden.

We kunnen het verschil tussen het economisch innovatiemodel en de Nederlandse traditie van het poldermodel illustreren met een reeks dualismen, weergegeven in onderstaande matrix.

	Besturen volgens het poldermodel	Managen van markt of cluster
Leiderschap	Leiderschap is voorzitterschap: spreken namens een brede achterban	Leiderschap is voorhoedespel: innovatie en competitie
Debat	Nadruk op eenduidige meningsvorming, de één loketgedachte	Nadruk op concurrerende meningen, het forum of marktplein
Rollen	Debat richt zich op overheid, waar beslissingen en arbitrage van verwacht worden (de rol van ‘laatste brievenbus’)	Alle partijen – overheid, ondernemers, intermediären, onderwijs – even relevant, overheid laat ruimte voor anderen om rol te nemen
Overheid	Overheid direct betrokken, stuurt mee in bedrijfsvoering, coproduceert projecten	Overheid schept succesvolle omgeving, maar blijft op afstand van rol van anderen
Overheid	Overheid beschermt	Overheid stimuleert
Overheidsgeld	Overheidsgeld ingezet voor subsidies: geld naar initiatieven die aan regelformaat voldoen	Overheidsgeld als ‘procurement’: vertrouwen uitspreken in innovatie door ‘early demand’, opstelling als klant
Consensus	Consensus bereiken, ongelijksoortige partijen in uniform discours krijgen, gezamenlijkheid vastleggen in convenanten en intentieverklaringen	Verschillen van inzicht laten voortbestaan, maar wel transparant. Deelafspraken tussen partijen waar dat commercieel of operationeel interessant is
Samenhang	Samenwerking	Samenhang en interactie, dat kan zowel concurrentie als samenwerking zijn
Tempo	Ruimte voor en tempobepaling door ‘langzame’ partijen	Ruimte voor ‘front runners’
Draagvlak	Voor zover inzet van publieke middelen (in bijvoorbeeld onderwijs): geen concurrentie, maar breed draagvlak	Voor zover inzet van publieke middelen: concurrentie toegestaan, mits transparant
Allianties	Iedereen betrokken, level playing field	Gelegenheidsallianties
Koers	Stabiliteit en risicobeperking	Uitdaging en innovatie
Netwerk	‘Old boys network’, gezagdragers	Openstelling voor outsiders, nieuw talent, ‘start-ups’
Bijeenkomsten	Centrale vergadering met bestuurders	Forum met marktfunctie

In de linkerkolom is - in abstracte termen - weergegeven hoe het in de Nederlandse bestuurlijke traditie meestal in zijn werk gaat. De vele spelers hebben allemaal een zware rol en zijn vertegenwoordigd in stuurgroepen die niet alleen de koers bepalen, maar vaak ook een directe hand hebben in de aansturing van projecten. In die stuurgroepen is iedereen met een institutionele positie vertegenwoordigd en is het proces gericht op samenwerking en medeneming van alle partijen. Niet voorhoedespelers, maar het zoeken naar gezamenlijkheid en het beleggen van ieders belangen bepalen tempo en prioriteiten.

In de rechterkolom is verbeeld wat de 'spelregels' zijn in een open innovatiemodel in de lijn van *Pieken in de Delta*. Op het terrein van de regionale economie is dat een goed passend model, omdat er geen sprake is van wettelijke regels of vaststaande kwaliteitseisen. Eisen veranderen met de tijd en als gevolg van veel verschillende ontwikkelingen in economie, demografie en beleidsprioriteiten. Dan past een op innovatie gericht beleid - op zoek naar dynamiek, *good practices* en tijdelijke impulsen - beter dan een breed consensusmodel. Dat voorhoedebeleid moet er uiteraard wel voor zorgen dat de kwaliteit uiteindelijk over de hele linie - bij alle spelers - omhooggaat. In het open innovatiemodel gaat het vooral om transparantie (weten waarmee iedereen bezig is, waar en hoe successen worden geboekt en waar zich knelpunten voordoen) en het zoeken naar interessante allianties op onderdelen, los van ieders bestuurlijke strategie. In de rechterkolom krijgt het bestuurlijk overleg minder nadruk dan in de linkerkolom en gaat het meer om de praktische voortgang dan om breed bestuurlijk commitment.

4.6 Conclusies organiserend vermogen

Wanneer we de analyse volgen over de werking van het open innovatiemodel, dan is Midden-Holland goed toegerust voor het regionaal-economisch debat: de intergemeentelijke samenwerking verloopt netwerkgewijs en maakt snelheid en flexibiliteit mogelijk. En er is een triple helix-organisatie.

Maar er zijn vier 'maren':

- de verwachtingen zijn vaak nog die van het poldermodel: streven naar eensgezindheid onder heel verschillende partijen
- het lijkt nog niet goed te lukken om het open innovatiemodel ook echt open te maken en ondernemers van buiten de actieve kaders van de ondernemerskoepels aan te spreken en mee te laten doen in de triple helix en in innovatieve projecten
- het ontbreekt tot nu toe aan (project)initiatieven en proposities om op de investerings- en innovatieprogramma's van andere overheden te komen (met uitzondering van de recente Regiodeal Bodemdaling)
- het ontbreekt aan uitvoerende capaciteit of organiserend vermogen. Voor een open innovatienetwerk is niet veel nodig, maar een beperkte formatie vanuit bedrijfsleven en overheid is wel noodzakelijk voor een goede agendering en programmering.

Daar lijkt wel een onderliggende noemer voor aan te wijzen. Regio's die succesvol zijn in hun economisch beleid, hebben meestal grip op de drieslag:

1. inhoudelijke visie: wat zijn onze sterke punten en waar willen we naar toe?
2. programmatisch werken: op welke beleidsprogramma's zetten we langjarig en gezamenlijk in (dat is een vertaling van het vorige punt, zie hoofdstuk 2 en 3 van deze notitie voor thema's)

3. een samenhangende projectagenda als uitwerking van die programma's (met daarin bijvoorbeeld overheids-uitvragen, innovatiesubsidies, startersprogramma's, samenwerkingsprojecten tussen kennisinstellingen en bedrijfsleven, et cetera).

Het eerste en tweede punt zijn typische vragen voor het triple helix-overleg. Bij het derde punt komen er - vaak op individuele en projectbasis - ook andere partijen bij, die innovatie, kennis, ondernemerschap of uitvoeringskracht toevoegen.

Er lijkt voortgang geboekt te kunnen worden met een aantal praktische stappen:

- De kwaliteit van het triple helix-overleg moet niet afgemeten worden aan de mate van consensus. De kwaliteit moet worden afgemeten aan de mate waarin het als een marktplein functioneert voor kennis, ambities en plannen.
- De huidige programmering van het overleg zou extra dynamiek kunnen krijgen door niet alleen beleidskwesties te agenderen, maar ook start-ups of anderszins interessante partijen het woord te geven en aan vervolgacties te helpen.
- Het overleg zou niet alleen in de sfeer van de vergadertafel moeten blijven, maar ook naar buiten moeten treden met masterclasses, roadshows of andere instrumenten om innovatieve onderwerpen de regio in te brengen.
- Het overleg zou 'launching platform' kunnen worden voor een regionaal industriebeleid. Als er een potentiële regionale icoon is in Midden-Holland, dan is dat de maakindustrie.
- Het overleg zou ook de plaats van 'oploop' kunnen worden voor alle acties voor de werving van een HBO-presentie (studenten, stages, opleidingen) voor de regio.
- Het overleg zou de voedingsbodem kunnen worden voor een lobbyist die al het Haagse innovatiebeleid (met bijbehorende geldstromen) in de gaten houdt en steeds peilt voor welke actie in de regio support te mobiliseren is.

Deel 2: regionale samenwerking en economische speerpunten

5. Speerpunten, agendering, projecten en werkorganisatie

5.1 De samenwerkingsstrategie voor Midden-Holland in 10 stellingen

1. *Status quo*

Aan de vooravond van de Corona-crisis staat Midden-Holland er economisch niet slecht voor. De werkloosheid is laag, de diversiteit van het midden- en kleinbedrijf is groot, "Holland in het klein" is een adequate bijnaam voor het gebied. En er is een aantal bedrijven met interessante innovaties, vooral in de maakindustrie. De grootste bonus voor de economie is de bevolking: een hoge arbeidsmoraal, een lage afhankelijkheid van sociale uitkeringen.

2. *Uitdaging*

Er zijn ook uitdagingen. De beroepsbevolking is voor Randstedelijke begrippen relatief laag opgeleid. Er is sprake van een braindrain van jonge en ondernemende mensen naar de nabije steden, in de hand gewerkt door het (bijna) ontbreken van hoger onderwijs in het gebied. Er zijn geen beeldbepalende clusters van economische activiteiten die de regio op sleeptouw kunnen nemen en de bedrijven die voor die regionale beeldvorming interessant zijn - met name in de maakindustrie - manifesteren zich niet als regionaal bedrijf. De regio speelt slechts beperkt een rol in het Randstedelijk debat over innovatie en investeringen. Investeringsgericht op stuwende bedrijvigheid, met een hoog verdienvermogen, zijn vrij zeldzaam. Daar zit een zeker risico in. Met name de kennisintensieve werkgelegenheid heeft de neiging om naar de plekken te trekken waar het al druk is en waar al veel mensen en activiteiten samenkomen. De braindrain is aan het versnellen.

3. *Gunstige ligging*

De vraag of dit risico voor Midden-Holland problematisch is. Enerzijds zijn suburbane gebieden op veel plaatsen in een neerwaartse spiraal gekomen. In het land waar 'suburbia' is uitgevonden - de Verenigde Staten - worden *shopping malls* uit de jaren zeventig alweer gesloten en trekken voorzieningen weg, in het kielzog van de jongere en ondernemende bewoners. Aan de randen van de Randstad - ten zuiden van Rotterdam en ten noorden van Amsterdam - is dat ook zichtbaar. Midden-Holland is minder kwetsbaar. De economische motor van het land ligt om de hoek. De hele zuidvleugel van de Randstad en ook Utrecht zijn binnen een uur aanrijdbaar en Midden-Holland kan voor werk en inkomen meeliften op die gunstige ligging. Als de economische en demografische verstedelijking doorgaat, dan is Midden-Holland een van de laatste niet-stedelijke regio's die daar echt last van gaat krijgen.

4. *Ambitie is bepalend*

De vraag of de status quo zorgelijk is, wordt daarmee in hoge mate een kwestie van ambitie. Wanneer de ambitie is om een stabiel woonmilieu te bieden met betaalbare middenklasse huizen, dichtbij groen gebied, met een behoorlijke verzorgende economie en met een zekere onderschikking aan de steden (activiteiten waar in de steden geen plaats voor is, zoals logistiek en onderhoud), dan is dat een pleitbare politieke keuze. De huidige bewoners van het gebied zijn gewend aan hun woonmilieu en stellen geen 'stedelijke' eisen.

Met een meer toekomstgerichte ambitie wordt dat anders. De status van Midden-Holland als weliswaar groene, maar ook wat anonieme 'buitenwijk' van de grote steden, gaat knellen wanneer je een einde wilt maken aan de braindrain van jonge en ondernemende mensen, meer

connectie wilt maken met het stedelijk systeem waar de investeringsbesluiten vallen en deel wilt nemen aan het macro-economische debat over de inrichting van de Randstad. Kortom, wanneer je als regio regisseur wilt zijn van de eigen toekomst.

5. *Twee 'must haves' voor actie: de structuur*

Er is in de beleidspraktijk wel overeenstemming over hoe je dat moet doen. Om te beginnen geografisch en bestuurlijk schaal maken: intergemeentelijke samenwerking. De Midden-Hollandse gemeenten zijn te klein om individueel aan tafel te komen. Dat geldt ook voor de kleinere gemeenten in de Metropoolregio Rotterdam Den Haag, ze hebben moeite om 'er tussen' te komen bij de grote steden. Her en der wordt in de MRDH nu overwogen om binnen dat samenwerkingsverband weer clusters te vormen, teneinde deel te kunnen hebben aan het vormen van de beleidsagenda in plaats van afwachten en toekijken.

In de tweede plaats is de samenwerking tussen overheden, bedrijven en onderwijs- en kennisinstellingen nodig. Het triple helix-overleg Economie, Onderwijs en Arbeidsmarkt tussen bestuurders van ondernemersverenigingen, wethouders en burgemeesters en bestuurders van onderwijsinstellingen moet in de eerste plaats geloofwaardigheid verlenen aan de positie van de regio bij belangenbehartiging (bijvoorbeeld bij onderhandelingen over overheidsinvesteringen) en als gespreksplatform om plannen te delen en inzichten te toetsen. Die 'gespreksfunctie' heeft zijn eigen meerwaarde: er is al veel bereikt wanneer de regio strategisch samenwerkt. En daarbovenop komt de functie van de triple helix als een platform voor allerlei operationele contacten en activiteiten tussen scholen, bedrijven en ambtenaren. Je hebt, kortom, organisatie nodig, een gestructureerde inrichting van het overleg.

6. *Vervolgens: de programmering*

De structuur is één, maar die heeft een programmering nodig: inhoudelijke thema's of sectoren die de regio een gezicht en een agenda geven. De speerpunten van de regionaal-economische samenwerking. Dat kunnen in het geval van Midden-Holland de bodemdaling zijn - mits daar in economisch-innovatieve zin iets mee gebeurt - maar ook de maakindustrie en wellicht ook ict. Daarbij gelden twee vuistregels: zoek het bij het kiezen van gezichtsbepalende speerpunten niet te veel in algemeenheden als 'smart technology', maar wees zo specifiek mogelijk. En kom niet met iets geheel nieuws, maar sluit aan bij wat er al is in de regio. We komen daar direct - in paragraaf 5.2 - op terug.

Als we kijken naar de triple helix-samenwerking zoals die er nu voor staat, dan namen we in het proces om te komen tot deze visie het volgende waar.

7. *Ondernemers*

Voor de ondernemersverenigingen is dit traject een reden geweest om zich weer nadrukkelijker in regionaal verband tot elkaar te verstaan. Ze doen dat vanuit een verschillende uitgangspositie.

De ondernemers in Gouda zijn in termen van woordvoerderschap goed georganiseerd. Gouda heeft al heel lang een ondernemersfonds en dat heeft geleid tot een goed omschreven positie met een eigen organisatiecapaciteit. Ook de ondernemers in Bodegraven-Reeuwijk en in Waddinxveen beschikken over een ondernemersfonds.

De ondernemers in Krimpenerwaard en Zuidplas zijn nog bezig zich te groeperen, in de nasleep van de gemeentelijke herindeling. Krimpenerwaard is er het verst in: daar zijn de verenigingen in de kernen van de voormalige gemeenten inmiddels opgegaan in een nieuwe gemeentebrede

vereniging. Zuidplas en Krimpenerwaard hebben, bij afwezigheid van een ondernemersfonds, geen eigen middelen om zich goed te organiseren, maar recent zijn er wel signalen dat er ambities ontstaan om daar iets aan te doen.

De ondernemersverenigingen zoeken actief naar de verbinding tussen lokale herkenbaarheid en regionale vraagstukken binnen de triple helix. Om dat verband te versterken en daarmee de lokale herkenbaarheid van de regionale agenda te vergroten, is een inventarisatie gemaakt van lokale vraagstukken die baat hebben bij een regionale agendering. Het resultaat daarvan is opgenomen in bijlage 1 en verwerkt in het vervolg van deze visie.

8. *Onderwijs*

Het onderwijs wil de regio nadrukkelijker neerzetten: mboRijnland, Wellant, het Hoornbeek College en de (vmbo)-scholen manifesteren zich, bijvoorbeeld als het gaat om de Centra voor Innovatief Vakmanschap en om Sterk Techniekonderwijs, dat met regionale programma's werkt. Zij geven aan grote behoefte te hebben aan een regio met korte lijnen tussen de triple helix-partijen en aan uitspraken over de koers van de regio en inhoudelijke zwaartepunten. 'Branding' van het onderwijs is van groot belang bij het aantrekken van jongeren en bij het ontwikkelen van curricula die scherpte bieden en tot de verbeelding spreken.

9. *Gemeenten*

Midden-Holland maakte ooit deel uit van het 'Regionaal Bestuur Arbeidsvoorziening Rijnstreek', met de Duin- en Bollenstreek, de Leidse Regio, Alphen en omgeving en het huidige Midden-Holland. Het RBA had een eigen bestuur (van werkgevers, werknemers en wethouders), een eigen infrastructuur (arbeidsbureaus en scholingscentra) en een eigen budget. Het had – als een van de 18 RBA's in het land – voldoende soortelijk gewicht om zelf beleid te voeren en overeind te blijven tussen de grote steden. De Veiligheidsregio Midden-Holland volgt nog steeds de contouren van dit grote gebied. Maar de RBA's zijn verdwenen en sindsdien zijn de bestuurlijke indelingen in het 'tussengebied' op drift.

Er zijn bij de zoektocht steeds twee richtingen.

- Samenwerken met de omliggende steden. Het voordeel daarvan is dat je kunt 'meeliften' op de strategische 'power' van de grote steden in het ontwikkelen van projecten en het aantrekken van subsidies en jezelf goed kunt oriënteren op de trends en dynamiek in de steden. Het nadeel is de beperkte zichtbaarheid van de eigen agenda. Voor Alphen aan den Rijn was - bijvoorbeeld - de alliantie met Leiden en de Bollenstreek (in Holland Rijnland) vruchtbaar zolang het vooral ging om lobbyen voor en ontwikkelen van grootschalige infrastructuur. Nu dat achter de rug is, valt Alphen aan den Rijn weer wat meer op zichzelf terug.
- Samenwerken binnen het Groene Hart. Het voordeel daarvan is dat je sneller om tafel kunt en met partijen met een vergelijkbaar soortelijk gewicht. Het nadeel is dat de Groene Hart Agenda (landbouw, energie, bodem, toerisme) maar een beperkt deel is van wat er economisch in het gebied gaande is. Bovendien lost de Groene Hart variant het schaalprobleem niet echt op. Er zijn nauwelijks als relevant ervaren samenhangen tussen - zeg - Schoonhoven en Nieuwkoop.

Dit soort zoektochten zijn natuurlijk niet uniek. Er zijn meer gebieden in het land met fluïde grenzen. Maar regionale schaal- en grensvraagstukken spelen in dit deel van het land nou eenmaal nadrukkelijker dan elders.

Er hoeft ook helemaal geen strijdigheid te zijn tussen de triple helix van Midden-Holland en bijvoorbeeld de Groene Hart-samenwerking, een bestuurlijke overlegtafel van Alphen aan den Rijn, Gouda (als vertegenwoordiger van Midden-Holland) en Woerden. En er zijn uiteraard meer samenwerkingsrelaties over de regiogrens van Midden-Holland heen.

Die samenwerkingsrelaties kunnen een verrijking van het regionale debat betekenen. Maar het kan ook een complicatie zijn. Het genoemde Groene Hart-overleg is weliswaar vooral een overheidssamenwerking en kent geen triple helix-structuur, maar lijkt nu ook wat los te komen van de status van bestuurlijk overleg, gaat aan strategische-agenda-ontwikkeling doen en gaat daar stakeholders bij halen. De diverse, dicht op elkaar zittende netwerken kunnen zo tot verwarring gaan leiden.

Het is zaak die verwarring te vermijden en te zoeken naar complementariteit. De thematische agenda van de Groene Hart-samenwerking is krachtig en kan zich prima verhouden tot de economische en strategische agenda van de triple helix in Midden-Holland. Maar een Groene Hart-samenwerking als het centrum voor economische en strategische agendavoering gaat afbreuk doen aan de slagkracht en de geloofwaardigheid van de triple helix in Midden-Holland. Enige 'vastigheid' - goede afspraken over waar welk onderwerp is belegd, met erkende woordvoerders - is nodig om de samenhang in het gebied te ontwikkelen en om gewicht te krijgen in het Randstedelijk geheel.

Dat vraagt niet om een keuze voor de één of de ander. Het gaat bij het Groene Hart en Midden-Holland om twee verschillende verbanden, met ook een andere oorsprong. Het vraagt wel om duidelijkheid in de agendavoering: wat gaat waarover? En hoe sluiten de twee dan op elkaar aan?

10. *Netwerksamenwerking*

De vorm waarin regionale verbanden vervolgens vorm krijgen, wordt als netwerksamenwerking omschreven. We hebben in paragraaf 4.5 de theoretische achtergronden al nader beschreven.

De kern van het verhaal is dat er ergens een 'marktplaats' moet zijn waar de grote lijnen bij elkaar komen en waar overzicht gecreëerd wordt; dat alle betrokkenen welkom zijn op dat marktplaats; dat het marktplaats goed ondersteund en professioneel geprogrammeerd wordt; dat het marktplaats door alle deelnemers (de vijf gemeenten, ondernemersvertegenwoordigers en onderwijs) als hun verantwoordelijkheid gevoeld wordt; maar dat vervolgens per deelonderwerp of per project wordt bekeken welke partijen het meest aangewezen zijn om verder te praten in een 'coalition of the willing'. Niet elk onderwerp is even spannend voor elke deelnemer aan het marktplaats.

5.2 Vier speerpunten

Een economische visie heeft alles te maken met de vraag: wat voor regio wil je zijn? Deze economische visie geeft daarmee in de eerste plaats een koers aan. Waar wil Midden-Holland op inzetten en de regio op profileren? Met als doel uiteraard de economische spankracht te versterken en toekomstbestendig te houden. In de recessie van enkele jaren geleden bleek de regio immers kwetsbaar te zijn en relatief veel werkgelegenheid te verliezen. De werkloosheid is weliswaar laag gebleven, maar de werkgelegenheid is in de economische hoogconjunctuur toch minder toegenomen dan elders. Dat zet het economisch profiel van de regio onder druk: Midden-Holland verschuift langzaam en wat ongemerkt van een werk- naar een woonregio. Ook

de mate waarin Midden-Holland erin slaagt om als gesprekspartner in het economisch debat in de Randstad op te treden en innovatiegelden te binden is nu (te) beperkt.

Daarmee is de reikwijdte van deze visie meteen geschetst. Het gaat er niet om lokale taken over te hevelen naar regionaal niveau, of om op regionaal niveau keuzes te maken voor lokale beleidsagenda's. Het gaat er wel om gezamenlijk te zoeken naar versterking van de regionale economie en daarvoor een langjarig commitment aan te gaan en een gezamenlijke visie uit te dragen. Om jonge en ondernemende mensen kansen te bieden, start-ups aan een goede omgeving te helpen, bedrijfsleven en onderwijs goed te laten samenwerken.

Een gezamenlijke visie moet ook uitmonden in actie. Eerder is betoogd dat een speerpuntstrategie daar goed bij past. Niet als stip op de horizon, maar als inzet 'per direct' van de sterke punten van de regio. Hoe ga je die sterke punten gebruiken om innovatie te stimuleren, kennis(instellingen) te binden, interessant te zijn voor investeerders (inclusief overheidsfondsen) en start-ups? Hoe ontwikkel je, met andere woorden, een onderscheidend klimaat op een paar herkenbare speerpunten? Daar moet scherpte in, om met relatief beperkte inzet van middelen toch effect te sorteren en ook om profiel te kunnen opbouwen. Je kan niet alles, of overal goed in zijn, dat is niet geloofwaardig en leidt niet tot effectief beleid. Dat wil dus niet zeggen dat je al het andere niet doet, alleen dat de gezamenlijke regionale inspanning gericht is op deze speerpunten.

We komen tot vier speerpunten en vervolgens tot een programma.

1. *Techniek: Midden-Holland als het centrum voor modern technisch vakmanschap in de Randstad*

Midden-Holland heeft een sterke mkb-maakindustrie en een grote bouwsector. Bovendien is Schoonhoven als zilverstad al een icoon van technisch vakmanschap. Midden-Holland kan de ambitie waar maken het centrum van technisch vakmanschap in de Randstad te willen zijn. Dat is aantrekkelijk voor investeringen (de aanwezigheid van goed en voldoende technisch vakmanschap is een cruciale factor voor veel innovaties), voor het verbinden van maatschappelijke vraagstukken en daarmee het binden van jongeren (techniek als voorwaarde voor de energietransitie, duurzame voedselvoorziening, domotica en langer thuis wonen, stadsdistributie, et cetera) en voor bedrijven (personeelsvoorziening, goede ketens van kennis, een innovatieve en stimulerende omgeving).

2. *Zorgtechnologie: ontwikkelen van toepassingen voor domotica en langer thuis wonen*

Met name op het gebied van zorg, domotica en langer thuis wonen lijkt in Midden-Holland een actief netwerk te ontstaan, met kansen voor programmering in de economische agenda. Dan gaat het vooral om innovatietrajecten, proeftuinen en start-ups.

3. *Midden-Holland als innovatiecentrum voor bouwen in moeilijke bodemomstandigheden*

De Regiodeal Bodemdaling is een belangrijke stimulans voor een steeds actueler wordend thema, dat landelijke (en internationale) betekenis gaat krijgen. Het thema is veel breder dan economie, maar laat zich daarmee wel goed verbinden. Dan gaat het er met name om (toegepast) onderzoek naar de regio te trekken, experimenten en 'living labs' vorm te geven en nieuwe bedrijvigheid te stimuleren. Om daarmee straks kennis en kunde te kunnen binden en exporteren.

4. Midden-Holland als 'best practice' in transport, logistiek en distributie

Midden-Holland moet zich verhouden tot de logistieke sector: door de ligging is er veel vraag naar logistieke activiteiten. De regio heeft daarvoor veel kennis in huis en wil de link nadrukkelijk leggen met het onderwijs op dit thema. Doel is het opwerken van Midden-Holland tot 'best practice' van logistiek en distributie: goede landschappelijke inpassing, beheersing van verkeersstromen, hoogwaardige arbeid en technologische innovatie.

Daarmee legt deze economische visie nadrukkelijk de koppeling met een aantal belangrijke maatschappelijke thema's: 1. techniek als voorwaarde voor transitie op het gebied van energie, klimaat, vervoer, landbouw en meer 2. vergrijzing en zorgkosten 3. bodemdaling en 4. goede landschappelijke inpassing, beheersing van verkeersstromen, stadsdistributie, hoogwaardige arbeid en technologische innovatie in transport, logistiek en distributie.

De speerpunten hebben een sterk technisch/ technologisch accent. Dat komt voort uit vijf motivaties:

- het empirisch beeld van de regionale economie laat zien dat de mkb-maakindustrie een (nu nog wat onderbelicht) icoon van de regionale economie is
- die constatering maakt ook veel reactie en energie los, bleek gedurende het proces voor deze economische visie en sluit aan bij bestaande structuren en speerpunten vanuit het beroepsonderwijs
- aan de moderne maakindustrie zitten veel interregionale en internationale ketens van kennis en toelevering vast
- techniek is een sleutelfactor in een aantal belangrijke maatschappelijke vraagstukken (zoals energietransitie, zorg, mobiliteitscongestie en bodem)
- ze vormen een aanvulling op het bestaande 'Randstedelijke pakket' van innovatiespeerpunten en economische clusters.

5.3 Uitvoeringsagenda: zeven projecten en drie programmalijnen

Speerpunten benoemen is één, maar dat vervolgens ook echt waar maken is een kwestie van programmatisch werken en lang volhouden. We benoemen hier zeven projecten en drie programmalijnen voor de Triple Helix Midden-Holland.

Projecten zijn in de tijd begrensd en gaan uit van een concreet te boeken resultaat.

Agendapunten zijn langdurige 'going concern' vragen, min of vaste besprekzaken in de triple helix.

Het onderscheid is niet scherp, maar heeft wel praktische betekenis. Een project heeft 'dedicated' aandacht nodig: een projectleider die capaciteit kan steken in het formuleren van projectdoelen, contacten kan leggen, financiering kan vinden en voortgang rapporteert. Een

'going concern' agendapunt vergt vooral programmeren: tijdig ontwikkelingen signaleren en ter bespreking in de Triple Helix aanbieden.

Zeven projecten

1. **Techniek: Midden-Holland als het centrum voor vakmanschap van de Randstad.** Er zit, verspreid over de regio en tot in kleine kernen aan toe, verrassend veel innovatieve en hoogproductieve technische bedrijvigheid in Midden-Holland. Die bedrijvigheid heeft de kennis en vaardigheid van jonge mensen nodig. Nu al zijn er verschillende initiatieven in de techniek. Het is zaak de diverse initiatieven, die op verschillende plekken landen, met elkaar te verbinden. Tevens moet de kennis en ervaring vanuit de verschillende initiatieven worden gedeeld.

Het doel is tweeledig:

- een dynamische en transparante context te bieden, zowel voor jongeren die een technische opleiding willen doen als voor technische bedrijven
- de regio te 'branden' als een bron van technisch vakmanschap.

Betrokken worden in elk geval:

- Sterk Techniekonderwijs
 - De Bouwacademie in Waddinxveen
 - Centrum voor Innovatief Vakmanschap Smart Technology (en aanhaking regionaal bedrijfsleven)
 - Leerwerkbedrijf Krimpenerwaard
 - Ontwikkeling Techniekwerkplaats 'STEAM' in ChocoladeFabriek te Gouda.
2. **HBO Campus Gouda:** dichten van het gat in het onderwijsaanbod. Midden-Holland is één van de grotere regio's in Nederland zonder eigen hoger onderwijs. Voor individuele jongeren is dat een overkomelijk probleem: er is veel WO en HBO op spoorafstand. Maar voor de regio als geheel is dat een verarming. Tijdens hun formatieve jaren verkiezen jongeren hun oriëntatie op de regio. Een langzame maar gestage 'braindrain' is het gevolg.

Daarom wordt gewerkt aan versterking van het hoger onderwijsaanbod in Midden-Holland, via:

- Realisatie van een 'fysieke' campus, een eigentijdse omgeving, waar studenten en jongeren zich thuis voelen, en waar plek is voor opleidingsaanbod vanuit verschillende onderwijsinstellingen, stage(begeleiding) en praktijkopdrachten/living labs. We verbinden dit met de ambitie om een Kennis & Innovatiecentrum Bodemdaling te realiseren (Regiodeal Groene Hart).
 - Programmatische samenwerking met hoger onderwijsinstellingen, bijvoorbeeld door aanhaking bij de challenges. In de toekomst zouden ook eigen vraagstukken in kunnen worden gebracht in de innovatieprojectenagenda. Dit heeft een aanjagend effect en zorgt voor innovatie.
 - De ambitie is vastgelegd in het bidbook 'Campus Gouda – Samen voor innovatie en groei in Midden-Holland'.
3. **Midden-Holland als praktijkcentrum voor bodemdaling en bouwen in moeilijke bodemomstandigheden.** De expertise die Nederland opbouwt over de bodemdaling en het bouwen op een slappe bodem, heeft potentieel een grote exportwaarde, in het licht van de gevolgen van de klimaatverandering voor kustgebieden elders in de wereld. Die kennis is vaak verbonden met technische universiteiten en onderzoeksinstituten.

Midden-Holland is bij uitstek het praktijkcentrum. De bouw van een compleet 'vijfde dorp' in Zuidplas, vlakbij het diepste punt van Nederland, staat daar symbool voor. Al die praktijkmogelijkheden moeten in beeld komen bij architecten, planners, aannemers, toeleveranciers en studenten uit de regio. De Regiodeal Bodemdaling is een belangrijke stimulans voor een steeds actueler wordend thema, dat landelijke en internationale betekenis gaat krijgen.

4. **Zorgtechnologie:** ontwikkelen van toepassingen voor domotica en langer thuis wonen. Op het gebied van zorg, domotica en langer thuis wonen is in Midden-Holland een actief netwerk ontstaan, met kansen voor programmering in de economische agenda. Dan gaat het vooral om innovatietrajecten, proeftuinen en start-ups. In een project rond zorgtechnologie worden ICT- en zorgbedrijven verbonden met onderwijs en studenten, met als ambitie om technische innovaties aan te jagen, die de opgave ondersteunen om inwoners langer thuis te laten wonen, met behoud van adequate zorg.
5. **Arbeidsmigranten en hun bijdrage aan Midden-Holland.** De tuinbouw, bouw en logistiek zorgen voor een grote groep arbeidsmigranten, tenminste in Zuidplas, Bodegraven-Reeuwijk en Waddinxveen. Er is weinig over hen bekend. Het gaat meestal om seizoens- of andere tijdelijke arbeid. Op regionaal niveau vergt dat agendering op het gebied van huisvesting en verwelkoming.

Bij verwelkoming gaat het niet alleen om de positie van arbeidsmigranten in de buurt (al dan niet vermeende overlast tegengaan door onbekendheid en anonimiteit weg te nemen). Maar ook om gezondheidszorg en arbeidsomstandigheden (tegengaan van malafide uitzendpraktijken). In de huidige Corona-maatregelen komt daar iets bij: Oost-Europese arbeidsmigranten zijn deels vertrokken, wat tot capaciteitsproblemen in de tuinbouw (even los van de vraaguitval die daar ook speelt) en distributiecentra kan leiden.

De lokale economische afhankelijkheid van deze arbeidskrachten blijkt misschien wel groter dan we al dachten. De eerste geluiden zijn dat er vooral 'geschoven' gaat worden met arbeidsmigranten, van plekken waar nu minder vraag is (bepaalde delen van de tuinbouw, productie-industrie) naar andere delen van de tuinbouw en de distributiecentra, waar de vraag nu piekt. Het is moeilijk om daar op korte termijn een actie op te formuleren, maar het is in elk geval een vraagstuk dat in de hele regionale economie speelt.

6. **Distributie en logistiek.** Midden-Holland moet zich verhouden tot de logistieke sector: door de ligging is er druk op het gebied om als uitwijkplaats te fungeren voor logistieke activiteiten waarvoor in de grote steden geen plaats is. En de regio heeft veel logistiek van eigen kweek, bijvoorbeeld in de kaas in Bodegraven-Reeuwijk. De reputatie van de sector heeft door twee ontwikkelingen schade opgelopen: de snelle opkomst van uitgestrekte hallen op zichtlocaties ('de verdozing van het landschap') en de laagwaardige arbeid en de arbeidsvoorwaarden in de bezorgindustrie. Het beeld heeft zich gevestigd van een sector waarin op veel vierkante meters weinig mensen werk doen met weinig perspectief. Dat beeld doet onrecht aan met name de logistiek 'van eigen kweek' in Midden-Holland. Daar is vaak sprake van snelle technologisering, hoge waardetoevoeging en toenemende arbeidsintensiteit. En er zijn verbindingen met andere sectoren, zoals de maakindustrie.

Doel van het Triple Helix project is het opwerken van Midden-Holland tot 'best practice' van logistiek en distributie (ook in de A12 Corridor): goede landschappelijke inpassing, beheersing van verkeersstromen, hoogwaardige arbeid en technologische innovatie. Aansluiting bij het

onderwijs, bijvoorbeeld via de CIV Smart Technology en het recente logistieke arbeidsmarktproject in de Krimpenerwaard (logistic valley), is daarbij van belang.

7. **Begeleiden van de transformatie in de retail.** Het brede terrein van de retail - winkels, horeca, uiterlijke verzorging, health, repairshops, enzovoort - leent zich doorgaans wat minder voor behandeling op Triple Helix niveau. De mix van samenwerking (bijvoorbeeld in een centrummanagement) en concurrentie (tussen ondernemingen) is vooral lokaal van aard.

Maar in de coronacrisis is dat anders: er is grote behoefte aan inzicht, informatie en inspiratie. Daarin heeft de regionale schaal juist wel zin: meer expertise beschikbaar dan alleen op lokaal niveau, maar minder abstract dan op landelijk niveau. Doel van een projectaanpak is het voorzien van de retail in Midden-Holland van goede informatie, inzicht in trends, mogelijkheden voor ondernemerschap in crisistijd.

Drie programmalijnen

Dan komen we op enkele programmalijnen: doorgaande thema's die zich niet lenen voor een projectvorm, maar wel als semipermanent agendapunt voor de Triple Helix: monitoring, informatie bij elkaar brengen, overzicht houden. De volgende drie zaken zijn vooral door de ondernemersgeleding in de triple helix geagendeerd. Het zijn geen zaken waarover binnen de triple helix naar overeenstemming gestreefd moet worden: daarvoor hebben de partijen te zeer verschillende verantwoordelijkheden. Maar als marktplein voor informatie en ideeën heeft de TH een zinvolle rol te spelen.

- A. Voortgang van alle **ruimtedossiers**. De druk op de ruimte is in Midden-Holland traditioneel groot. Er zijn schommelingen in de vraag, er is sprake van regionalisering (samenwerkende gemeenten, bijvoorbeeld in Gouwepark), er zijn transformatieprocessen gaande (terreinen die die van bedrijvigheid naar wonen verschieten), waarvoor elders gecompenseerd moet worden. Een deel van het bedrijfsleven is ruimtelijk flexibel, een ander deel zit meer vast aan de plek van oorsprong, bijvoorbeeld omdat die plek is vastgelegd in de bedrijfsnaam. Al die bewegingen vergen overzicht en kritische reflectie.
- B. Voortgang van dossiers **bereikbaarheid en mobiliteit**. Er leven een aantal zorgen over de mobiliteit in het gebied. Een prominent voorbeeld is het verband dat Krimpenerwaard legt tussen de kansen op duurzame ontwikkeling in het licht van de vergrijzing van de beroepsbevolking aan de ene kant en de moeizame verbinding met Rotterdam aan de andere kant. "Het is bijna niet voor te stellen, maar de infrastructuur van nu lijkt precies op die van 1960. Met uitzondering van een doelgroepenstrook uit de waard en op de Algerabrug en een extra ontsluiting bij Gouda is de ontwikkeling van de infrastructuur al 65 jaar stil blijven staan". De overbelaste Algerabrug is zowel een economisch als een veiligheidsrisico. Een oplossing voor de 'Algera corridor' is inmiddels aanbeland in de verkenningsfase van het MIRT. Dat betekent dat er eisen gesteld gaan worden aan de onderhandelingsmacht van de Krimpenerwaard en dat het aan gaat komen op naadloze publiek-private samenwerking. Een tweede voorbeeld is de Bodegraven Boog, een derde voorbeeld de A12 (er zijn al verkenningen gaande voor het tracé tussen Gouda en Utrecht), een vierde voorbeeld de status van Gouda als IC-station en de verkeersafwikkeling nabij dit station. Al deze projecten vergen een langdurig een goed georganiseerd regionaal en multipartite gesprekpartnerschap vragen vanuit de regio naar Rijkswaterstaat, Provincie Zuid-Holland en de landelijke politiek. [*Toevoeging 29 september 2020: Het regionaal vervoerbeleid is beschreven in het Regionaal Verkeers- en Vervoerplan Midden-Holland en is bestuurlijk belegd in het BOVV. De afstemming daarmee is vanuit het triple helix overleg uiteraard van groot belang.*]

- C. **Energie, duurzaamheid en de verstedelijkingsopgave.** Deze grote onderwerpen zijn bestuurlijk aan regionale tafels belegd. De TH moet de voortgang van de dossiers op die tafels niet overdoen. Maar bedrijfsleven en kennisinstellingen doen niet aan deze bestuurlijke tafels mee als in de bottom-up structuur van de TH. De TH speelt een monitorrol. Er zullen geen besluiten vallen, maar er kan informatie gedeeld worden en inzichten kenbaar worden gemaakt. Het economisch perspectief in TH-verband is een extra luik op deze dossiers.

5.3 Werkorganisatie

De Triple Helix Midden-Holland heeft een voorgeschiedenis. Voor de gemeenten is de TH een opvolger voor het REO, het Regionaal Economisch Overleg. Dat was een wethoudersoverleg uit de tijd dat Midden-Holland nog een regeling had in het kader van de WGR, het Intergemeentelijk Samenwerkingsverband Midden-Holland (ISMH). Het bestuurlijk overleg was versterkt met deelneming van de Kamer van Koophandel en de Provincie Zuid-Holland, maar het was in de kern een bestuurlijke tafel.

Het inzicht is gerezen dat kennisinstellingen en het georganiseerde bedrijfsleven 'co-makers' van het regionale vestigingsklimaat zijn, naast gemeentebesturen. Dat bepaalt de tegenwoordige samenstelling van de TH. Maar de agendering moet worden opgebouwd. Gaat het nu om concrete projecten? Om afstemming? Om bestuurlijke coördinatie? Dat soort vragen is nog niet helemaal uitgekristalliseerd.

Voor de ondernemers in Midden-Holland is de TH niet in eerste instantie een 'projectenmachine'. Projecten zijn nodig om voeling te houden met de praktijk en om steeds weer nieuwe bedrijven en deskundigen te kunnen engageren. Maar het gaat in de kern vooral om behartiging van gezamenlijke regionale belangen en om een gemeenschappelijke kennispositie. Sinds het verdwijnen van de kamer van koophandel is er een gat ontstaan in de infrastructuur van het gebied. De verwachting is dat de triple helix die rol van regionale denktank kan innemen. Er is een knooppunt nodig van informatie, een aanjager van projecten waar provinciale, landelijke en Europese overheden financiering voor hebben, een verdeelstation voor alle vragen die op de regio afkomen en een platform waar iedereen die samenwerking zoekt, elkaar kan ontmoeten.

Voorbeelden van elders

Er is een veelheid van triple helix netwerken in den lande ontstaan. Als we daar naar kijken, is er heel veel ruimte om een eigen invulling te kiezen. In bijlage 2 is een kenschets van een aantal van die samenwerkingsverbanden opgenomen, uit de in meer of mindere mate vergelijkbare regio's Zwolle, Alphen aan den Rijn, Duin- en Bollenstreek, Keyport 2020, Twente en 071. De uitwerking in een werkorgansaie verschilt flink: sommige werken met grote stafbureaus, andere met een kleine bezetting, sommige met praktische agenda's, andere weer meer strategische aanpakken. Ze zijn allemaal door de regionale omstandigheden geboetseerd, er is geen format voor. Het was in al die regio's een kwestie van een begin maken met enthousiaste bestuurders en vaardige programmaleiders.

Wat kan de Triple Helix Midden-Holland meenemen uit deze kleine ronde? Een paar leereffecten.

- Triple helix netwerken zijn vaak begonnen als vergadertafels, maar ze hebben allemaal een eigen functionaliteit ontwikkeld. Elke triple helix - ook de kleinere - hebben publieksactiviteiten, verzamelen en distribueren kennis, jagen projecten aan.
- Je kunt met een lean-and-mean organisatie - met bijvoorbeeld twee fte's - weldegelijk een groot aantal activiteiten verrichten, door gebruik te maken van capaciteit van deelnemende partijen
- Het is heel goed mogelijk om een stuurgroep of 'board' te bezetten met bestuurders en vertegenwoordigers en bij activiteiten en projecten in de uitvoering individuele bedrijven te betrekken
- Een triple helix is geen verlengd lokaal bestuur. Daarom oppassen met echte besluiten. Het kan – bijvoorbeeld - problematisch zijn om echte 'overheidsstukken' zoals winkelvisies en bedrijventerrein strategieën van triple helix handtekeningen te voorzien. Samenwerken is wat anders dan elkaars' verantwoordelijkheid overnemen.

Contouren van een werkorganisatie voor Midden-Holland

Een werkorganisatie passend bij schaal en stadium van Midden-Holland, zou er als volgt uit kunnen zien.

- Een stuurgroep is er al, het huidige triple helixoverleg. De stuurgroep behandelt beleidsinformatie, laat zich informeren op hoofdlijnen en draagt legitimatie aan wanneer de triple helix met derde partijen (provincie, InnovationQuarter, kennisinstellingen buiten de regio, MRDH) onderhandelt.
- Er is een klein en wendbaar programmabureau nodig van minimaal twee fte's, aangevuld met (deeltijd)-capaciteit van deelnemers aan de triple helix. Dat bureau is een zelfsturend team. De stuurgroep wijst eerste bestuurlijk aanspreekpunt voor het bureau aan (logischerwijs de voorzitter).
- Het profiel van het bureau: jong van geest, ondernemersgericht, jaaggedrag, in staat om on line (website, nieuwsbrief) en off line (grotere bijeenkomsten) te communiceren. Het bureau heeft geen boegbeeld of ambassadeur nodig. Het moet de stuurgroepleden wel op een handige manier tot ambassadeur en boegbeeld van acties en projecten maken.
- De taken van de generieke capaciteit van het bureau zijn tenminste:
 - projecten organiseren met partners uit de triple helix
 - communicatie en de permanente campagne (evenementenkalender)
 - ambtelijk contact onderhouden met belangrijke omgevingspartijen als de Provincie Zuid-Holland, IQ en de MRDH en daaruit agendesignaleringen halen
 - kennis over triple helix samenwerking verzamelen en verdelen
 - kennis opbouwen over de regionale economie en die verspreiden
 - zorgen voor een inktvlekwerking waarin uiteindelijk duizenden ondernemers, docenten en ambtenaren weet hebben van de TP-MH en er zich mee kunnen verbinden.
- Aan het programmabureau wordt (deeltijd)-capaciteit toegevoegd vanuit de stakeholders. Voorbeelden: mbo-gerelateerde capaciteit voor kwesties op het scharnierpunt van onderwijs en arbeidsmarkt; ondernemersgefinancierde capaciteit voor het identificeren en organiseren van innovatieve bedrijven en hun behoeften.
- Aan het programmabureau verbonden zijn projectleiders voor de inhoudelijke projectlijnen.

In abstracte termen gesteld: het programmabureau is het dashboard voor 'region building', het proces waarin een op zich anonieme regio zichzelf als een vestigingsgebied gaat zien met een eigen samenhang en kleur.

5.4 Financiering en eigenaarschap

Het rendement van een goede triple helix samenwerking kan groot zijn. Het eerste rendement is kennis en dynamiek, na verloop van tijd zal er rendement zichtbaar worden in innovatie, werkgelegenheid en nieuwe bedrijven. Maar het vergt een investering. En het vergt een investering met visie, want je moet het rendement wel willen zien en niet al na een jaar meetbare resultaten verwachten.

Wat bij de start aan investeringen nodig is:

- een programmateam met twee fte's op basis van zelfsturing
- een werkbudget voor dit programmateam
- deeltijdcapaciteit beschikbaar te stellen door stakeholders
- projectleiders vanuit de deelnemende partijen voor de projectagenda, op basis van een vast aantal uren per week.

Het heeft de voorkeur om projectleiders uit eigen gelederen of tenminste eigen regio te halen. Externe inlening kan kwaliteit en snelheid aandragen, maar met externen bestaat het risico dat er geen kennisopbouw plaats vindt. Triple helix samenwerking is gediend met een gezamenlijk geheugen.

De capaciteit kan in een mix van 'contact geld' en 'in kind' beschikbaar komen. 'In kind' is gemakkelijker: partijen uit de triple helix wijzen dan een reeds werkende functionaris aan om tijd in de triple helix te gaan steken. Maar de autonomie van de triple helix is daarnaast gediend met 'nieuw' geld. Het is redelijk dat het leeuwendeel van dit nieuwe geld van de overheid komt. Daarom is betrokkenheid van de gemeenteraden bij de inrichting van de organisatie noodzakelijk: zij zijn immers financieel bevoegd.

Overigens is de bijdrage aan regionale samenwerking in Midden-Holland - teruggerekend naar een bedrag per inwoner - nu in vergelijking met andere regio's laag. Een verhoging van dat bedrag is wellicht nodig.

De ondernemersorganisaties in de triple helix onderkennen dat het succes van de TH mede afhankelijk is van bijdragen van hun kant, zowel 'in kind' als 'in cash'. Ze moeten gaan investeren in hun organiserend vermogen, ook regionaal. Iedereen begrijpt dat de bedrijven al belasting betalen en hun eigen belangen ook terug willen zien in het overheidshandelen. Maar een eigen stem van de ondernemers in de triple helix is onontbeerlijk. Legitimatie en eigenaarschap zijn ten zeerste gediend met een financiële bijdrage.

Eenvoudig is dat niet: de ondernemersorganisaties worden voor het overgrote deel door vrijwilligers gerund. Ooit was er een verplichte bijdrage per onderneming voor het werk van de kamer van koophandel, maar die is afgeschaft. Sindsdien is het zoeken naar een nieuwe manier om tot professionalisering te komen. De blik gaat dan vooral naar de ondernemersfondsen. In drie van de vijf gemeenten (Bodegraven-Reeuwijk, Gouda en Waddinxveen) hebben de ondernemers een structurele financiële positie, gefinancierd via een opslag op de ozb voor niet-

woningen. In de andere twee (Krimpenerwaard en Zuidplas) bestaan gedachten om ook tot zo'n positie te komen.

Voor de bestaande ondernemersfondsen is het probleem dat budgetten vastgelegd zijn in langlopende afspraken (trekkingsrechten per werkgebied). De ondernemers ter plekke zijn zeer gehecht aan hun budget. Het aandeel dat nu bestemd kan worden voor 'overstijgende' zaken zoals regionale samenwerking, is beperkt. Er moet dus op lokaal niveau worden gediscussieerd worden over een herbestemming van de fondsen. Die discussie speelt overigens in veel meer van de ongeveer 45 ondernemersfondsen in het land. De discussie is niet alleen financieel, maar ook inhoudelijk de moeite waard: er kan een verknoping uitkomen van strikt lokale kwesties (beveiliging, parkmanagement, promotie) met regionale kwesties (belangenbehartiging, economische structuur, kennis, enzovoort).

De Corona-crisis betekent een tegenslag voor deze discussie. In veel plaatsen in het land bleek al bereidheid om de ozb te verhogen, om zo de georganiseerde ondernemers aan meer slagkracht te helpen. Maar dat kan in redelijkheid nu niet meer aan de orde zijn. De liquiditeitspositie van de bedrijven is dermate urgent, dat reguliere belastingafdrachten al worden uitgesteld. Om nu te beginnen over een verhoging van de bijdrage aan een ondernemersfonds of anderszins, is onwerkbaar. Zoals het er nu uitziet, zou een 'in cash' bijdrage van de ondernemersorganisaties pas in 2022 weer een reële optie zijn. De discussie daarover zal dan in 2021 aan de orde zijn.

5.5 Slot

We sluiten af met drie uitspraken van raadsleden tijdens de radenconferentie van 27 september, die goed weergeven wat deze economische visie en programmering nodig heeft om een succes te worden. Als dit de sfeer en drijfveren worden rond de regionale samenwerking in de komende jaren, dan ligt er een goede basis.

"We hebben een 'plan voorwaarts' nodig."

"We kunnen het wel, samenwerken, maar doen dat meestal als we iets niet willen, iets willen tegenhouden. Dan zoeken we elkaar op. Nu moeten we de stap zetten naar positieve samenwerking, om iets te bereiken."

"Investeren in regionale samenwerking loont. We moeten daarvoor een concrete agenda in handen hebben, maar vooral over de grenzen van onze raadsperiode heen kijken, naar de lange termijn. En elkaar iets gunnen, anders gaat het niet werken. Wij moeten als raadsleden ook meer ambassadeurs van de regio en de regionale samenwerking zijn. En doorzetten als je weer terug bent in je eigen gemeente, want dan wordt het altijd lastiger ("ja, maar ..."). Dat vraagt ook meer regionale ontmoeting. Deze economische visie moeten we inzetten als vliegwiel voor regionale samenwerking."

Bijlage 1: verbinding lokale vraagstukken en de regionale triple helix agenda

Een uitkomst van het werken aan de economische visie is dat de ondernemerskringen in de vijf gemeenten allemaal willen participeren in de Triple Helix. Daarvoor bestaat het platform Midden-Holland Onderneemt. De kringen zien wel een probleem met de lokale verenigingen: analytisch is de regio een erkend speelveld voor iedereen die het vestigingsklimaat wil versterken, maar 'in het hart' leeft die samenhang maar beperkt. De verschillen en de afstanden in het gebied zijn groot. De vijf platforms hebben daarom gezicht naar lokale kwesties die zich regionaal goed laten verankeren. De opbrengsten daarvan zijn verwerkt in de projectenagenda elders in deze visie. Ter aanvulling daarop volgt hieronder een korte en niet-volledige inkleuring van de positie van de lokale kringen.

Bodegraven-Reeuwijk
<ul style="list-style-type: none">• De Gemeente Bodegraven-Reeuwijk en het Ondernemers Platform Bodegraven-Reeuwijk hebben een gezamenlijk actieprogramma. Het OPBR heeft een sterke organisatorische positie mede dankzij het ondernemersfonds (net als de Goudse ondernemers). Een deel van de gezamenlijke agenda is bij uitstek regionaal. Daaronder de 'cheesevalley', de toeristische promotie van het Groene Hart als kaasproductiegebied.• Bodegraven-Reeuwijk deelt met Zuidplas en Waddinxveen de ambitie om kwalitatief goede huisvesting voor arbeidsmigranten te realiseren. Dat huisvestingsbeleid wordt mogelijk uitgebreid naar vakpersoneel, ter ondersteuning van de personeelswerving voor het bedrijfsleven.• Overzicht houden en verknopen van regionaal en lokaal in het brede domein van onderwijs-arbeidsmarkt.• Lobby om de Bodegravenboog op de MIRT-lijst te krijgen. Bodegraven-Reeuwijk zit in dezelfde boot als Krimpenerwaard: organiseren van regionale onderhandelingsmacht voor een bereikbaarheidsvraagstuk.
Gouda
<ul style="list-style-type: none">• Door een al langer bestaand ondernemersfonds beschikt Gouda over een stabiel netwerk van verenigingen in de stad. Zij hebben het platform Gouda Onderneemt (GO) ingericht als plek voor woordvoering, belangenbehartiging en kennis. GO steunt een brede project- en actieagenda voor de triple helix, inclusief projecten met en grote herkenbaarheid voor lokale ondernemerskringen. Maar GO heeft zelf geen behoefte aan eigen speerpunten. De behoefte gaat vooral uit naar een versterking van netwerk en bureau van de triple helix, teneinde tot een brede en flexibele agenda te komen.• Vanuit Gouda wordt centrummanagement genoemd als mogelijk project voor de Triple helix. Retailgebieden hebben vooral een lokale oriëntatie. De behoefte aan samenwerking tussen gebieden op regionale schaal is doorgaans niet groot. Dat kan als gevolg van de coronacrisis in elk geval tijdelijk anders zijn: er is grote behoefte aan kennis en uitwisseling voor de komende periode. Bovendien kan thematisering van de retail bijdragen aan de draagvlak voor de Triple Helix in het Goudse midden- en kleinbedrijf.
Krimpenerwaard
<ul style="list-style-type: none">• Krimpenerwaard heeft als nieuw samengestelde gemeente een traject achter de rug van gezamenlijke visie- en identiteitsvorming. De ondernemersverenigingen uit de vijf oude gemeenten hebben zich inmiddels gebundeld. Ze kijken met plezier terug op het participatietraject, waarin het ondernemersgeluid goed tot articulatie is gebracht en is geborgd in het slotdocument 'Panorama Krimpenerwaard'. De agendapunten ingebracht in het panorama zijn:<ol style="list-style-type: none">1. De Waard heeft een profiel in maritieme maakindustrie, metaalbewerking, bouw en logistiek. De bedrijven zijn vaak sterk op Rotterdam georiënteerd, maar dec volumineuze activiteiten zitten niet in het gebied. Het gaat lokaal om specialisaties.2. Maatschappelijk verantwoord ondernemen met oog voor de energietransitie, voor personeel en omgeving.3. Scholing, , met inzet van het leerwerkbedrijf, met een verbinding naar 3D-printing en robotisering.4. Actief terreinenbeleid, passend bij de behoefte van de bedrijven.5. Infrastructuur en bereikbaarheid.• Bereikbaarheid – met name naar en vanuit Rotterdam – is sterk verbonden met de kansen op een duurzame ontwikkeling en een kentering in de vergrijzing van het gebied. Citaat uiteen ondernemersvisie: "Het is bijna niet voor te stellen, maar de infrastructuur van nu lijkt precies op die van 1960. Met uitzondering van een

doelgroepenstrook uit de waard en op de Algerabrug en een extra ontsluiting bij Gouda is de ontwikkeling van de infrastructuur al 65 jaar stil blijven staan". De overbelaste Algerabrug is zowel een economisch als een veiligheidsrisico. Een oplossing voor de 'Algera corridor' is inmiddels aanbeland in de verkenningsfase van het MIRT. Dat betekent dat er eisen gesteld gaan worden aan de onderhandelingsmacht van de Krimpenerwaard en dat het aan gaat komen op naadloze publiek-private samenwerking. De triple helix van Midden-Holland biedt daarvoor een kader.

- Krimpenerwaard steunt de ambitie om van Midden-Holland een 'best practice' te maken in logistiek en distributie.

Waddinxveen

- De bouwacademie (SPB) is een opleidingsinstituut voor de bouw met een regionale functie. De nieuwbouw is via het programma Sterk Techniekonderwijs wel (vanwege het specifieke karakter van de samenwerking tussen de betrokken vmbo- en mbo-scholen) verbonden met het onderwijs en bedrijfsleven in Alphen aan den Rijn, maar wat minder met dat in de eigen regio Midden-Holland. Dat is jammer, die uitstraling en verankering kan in de regio breder worden uitgenut. De twee speerpuntthema's 'Centrum voor modern vakmanschap' en 'Bouwen in moeilijke bodemomstandigheden' uit de EZ-visie biedt daar goede aanknopingspunten voor.
- Waddinxveen deelt met Bodegraven-Reeuwijk en Krimpenerwaard de belangstelling voor logistiek als sector met mogelijkheden voor verdere technologische innovatie en hogere waarde toevoeging. Waddinxveen wijst verder op
- Waddinxveen deelt met tenminste Zuidplas en Bodegraven-Reeuwijk de migrantenproblematiek.
- Waddinxveen wijst voorts op de samenwerking in de glastuinbouw, de Verkenning Oostland.
- Het Ondernemers Platform Waddinxveen bundelt de gehele lokale economie, zowel de B2B als de B2C. Waddinxveen heeft eveneens een ondernemersfonds. Er is een discussie over herstructurering van het fonds op til. Daarbij zal ook de link tussen Waddinxveen en de capaciteit nodig voor de Triple Helix in beeld komen.

Zuidplas

- De tuinbouw en de logistiek zorgt voor een grote groep arbeidsmigranten in Zuidplas, waarover weinig bekend is. Het gaat meestal om seizoens- of andere tijdelijke arbeid. Zuidplas staat daarin in de regio niet alleen. Ook Waddinxveen heeft veel logistiek en tuinbouw. En Bodegraven-Reeuwijk werkt aan ene omvangrijk huisvestingsplan. Op regionaal niveau vergt dat agendering op het gebied van huisvesting en verwelcoming. Bij verwelcoming gaat het niet alleen om de positie van arbeidsmigranten in de buurt (al dan niet vermeende overlast tegengaan door onbekendheid en anonimiteit weg te nemen). Maar ook om gezondheidszorg en arbeidsomstandigheden (tegengaan van malafide uitzendpraktijken).
- In de huidige Corona-maatregelen komt daar iets bij: Oost-Europese arbeidsmigranten zijn deels vertrokken, wat tot capaciteitsproblemen in de tuinbouw (even los van de vraaguitval die daar ook speelt) en distributiecentra kan leiden. De lokale economische afhankelijkheid van deze arbeidskrachten blijkt misschien wel groter dan we al dachten. De eerste geluiden zijn dat er vooral 'geschoven' gaat worden met arbeidsmigranten, van plekken waar nu minder vraag is (bepaalde delen van de tuinbouw, productie-industrie) naar andere delen van de tuinbouw en de distributiecentra, waar de vraag nu piekt. Het is moeilijk om daar op korte termijn een actie op te formuleren, maar het is in elk geval een vraagstuk dat in de hele regionale economie speelt.
- Er ligt een logische verbinding tussen de regionale agenda op bodemdaling en de woningbouwopgaven van Zuidplas in met name het 'vijfde dorp' (de grote woningbouwopgave in het middengebied). Dat wordt het grootste 'proefgebied' van 'bouwen in moeilijke bodemomstandigheden' in Nederland. Daar is expertisebundeling voor nodig (die weer exportwaarde heeft naar tal van lage en natte gebieden in de wereld). Het regionale bedrijfsleven staat met de neus bovenop een laboratorium met kansen in aanbestedingen. In de EZ-visie staan vervolgens aanknopingspunten voor programmering.

Bijlage 2: enkele voorbeelden van triple helix samenwerkingen en economic boards

We beginnen met twee grootstedelijke voorbeelden. Eindhoven en Amsterdam hebben allebei gekozen voor een Economic Board, een bestuur met burgemeesters en wethouders, 'captains of industry' (grote ondernemingen) en 'captains of education'. Dat bestuur kan beleidstaken van gemeentebesturen en kennisinstellingen over nemen. De aanpak met een 'board' heeft voordelen als het gaat om zichtbaarheid en politieke 'massa'. Maar het is ook wel wat 'hoog over'. De boards staan wat verder weg van het midden- en kleinbedrijf.

Brainport Eindhoven en Economic Board Amsterdam

<i>Brainport Eindhoven</i>	<ul style="list-style-type: none"> • 21 gemeenten, 800.000 inwoners • twintig procent van alle private R&D-uitgaven in Nederland en een flink aantal multinationals aan boord • een eigen ontwikkelingsmaatschappij (Brainport Development) met een jaarbegroting van € 13,7 mln
<i>Economic Board Amsterdam</i>	<ul style="list-style-type: none"> • 32 gemeenten in twee provincies, 2.400.000 inwoners • 23 leden in de board zelf, nog eens twaalf leden in de <i>international advisory board</i> en tien in de <i>young board</i>, 14,8 partners in de <i>network council</i> en tenslotte een stafbureau van 32 mensen, waarvan acht voor communicatie

Het mkb is zeker in Midden-Holland de ruggengraat van het bedrijfsleven. Daarom kan de iets bescheidener netwerkaanpak in andere regio's inspirerend zijn. Zes voorbeelden van andere regio's, die beter vergelijkbaar zijn met Midden-Holland.

Regio 1: Economic Board Regio Zwolle & Kennispoort Regio Zwolle

<i>Regio</i>	21 gemeenten in vier provincies, 740.000 inwoners
<i>Governance</i>	<ul style="list-style-type: none"> • EB Zwolle: 15 bestuurders uit onderwijs, overheid, bedrijfsleven, onafhankelijk voorzitter • Kennispoort: stichting voor innovatie en internationalisering in ondernemerschap, met subsidie van overheid en bijdragen van partners (bedrijven, onderwijs, ontwikkelingsmaatschappij Oost NV)
<i>Organisatie</i>	<ul style="list-style-type: none"> • EB Zwolle: één secretaris • Kennispoort: vrij grote staf van circa 25 tot 30 (voornamelijk innovatie- en mkb)-adviseurs en liaison officers vanuit onderwijsinstellingen
<i>Speerpunten</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Speerpuntsectoren EB: agri en food, vrijetijdseconomie, health, kunststoffen, e-commerce en logistiek • Speerpuntthema's EB: slimme maakindustrie, vernieuwend ondernemerschap, circulariteit, Lelystad Airport, human capital, bovenregionale samenwerking en internationalisering • Kennispoort richt zich als netwerkorganisatie voor ondernemers specifiek op e-commerce, internationalisering (eigen trade office), startups, smart industry en circulaire economie.
<i>Activiteiten</i>	<ul style="list-style-type: none"> • EB heeft geen eigenstandige activiteiten (is bestuurlijk netwerk, brengt economische agenda uit, stemt onderling af en signaleert belangrijke trends). • Kennispoort richt zich op: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Begeleiding van mkb-ers met innovatie en internationalisering ▪ Bijeenkomsten (masterclasses, workshops, netwerkevents) ▪ Financiering (innovaties en start-ups)
<i>Communicatie</i>	<ul style="list-style-type: none"> • EB: vooral bestuurlijk, naar netwerkpartners en in lobby • Kennispoort: gericht op ondernemers (e-nieuwsbrief)
<i>Opmerking</i>	Hoewel er geen directe (lijn)-relatie ligt tussen EB Zwolle en Kennispoort, is de combi wel vergelijkbaar met de combi EB Zuid-Holland en Innovation Quarter (waarbij gezegd dat ook Oost NV in de regio Zwolle nog actief is).

Regio 2: Economic Development Board Alphen aan den Rijn (EDBA)

<i>Regio</i>	Gemeente Alphen aan den Rijn, 72.000 inwoners
<i>Governance</i>	Acht bestuursleden, inclusief onafhankelijk voorzitter. Verder bestuurders uit gemeente Alphen aan den Rijn, ondernemersvereniging VOA, Greenport Boskoop, mboRijnland en Archeon
<i>Organisatie</i>	Er is een stichting voor de uitvoering, bestuurd door drie partners (gemeente, VOA en Greenport). Drie medewerkers: programmadirecteur, de marketeer voor Alphen aan den Rijn en het secretariaat. Vanuit de VOA en de gemeente zijn twee coördinatoren voor de EDBA aangewezen.
<i>Speerpunten</i>	Green Delta (circulaire economie), onderwijs-arbeidsmarkt, Alphen aan den Rijn als economisch aantrekkelijke en recreatieve woonstad, beste gemeente voor ondernemers (vestigings- en ondernemersklimaat)
<i>Activiteiten</i>	<ul style="list-style-type: none"> • (Co)-financiering van projecten via Lokaal Economisch Fonds (LEF), met jaarlijks € 550.000 beschikbaar vanuit de gemeente. Projecten moeten zich richten op versterken van ondernemers- en vestigingsklimaat, aansluiting onderwijsbedrijfsleven, groene en circulaire economie of vrijetijdseconomie. • Denktankfunctie, met name voor de gemeente) • Week van het Werk • Netwerkbijeenkomsten
<i>Communicatie</i>	Vooraf bestuurlijk en via LEF met ondernemers en anderen

Regio 3: Economic Board Duin- en Bollenstreek (EBD&B)

<i>Regio</i>	Vijf gemeenten, 190.000 inwoners. Verder participatie Katwijk in project <i>Unmanned Valley</i> .
<i>Governance</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Bestuurlijk overleg EBD&B (overheid) • Bestuurlijk overleg stelt middelen beschikbaar aan Stichting EBD&B en benoemt leden raad van toezicht van de stichting; dat is de feitelijke Economic Board). EB bestaat uit twee burgmeesters en vijf onafhankelijke leden (inclusief voorzitter). Stichting heeft als doel het aanjagen en regisseren van de Economische Agenda Duin- en Bollenstreek.
<i>Organisatie</i>	Programmادirecteur, tevens bestuurder van de stichting. Hij/ zij stuurt projecteigenaren (uit de staande organisaties van ondernemers, overheid en onderwijs) aan.
<i>Speerpunten</i>	Greenport, space, zorg, toerisme
<i>Activiteiten</i>	<p>Randvoorwaardelijke projecten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Regiomarketing • Onderwijs-arbeidsmarkt technologie, zorg en greenport (oa accountmanagement en Groen Onderwijscentrum) • Ondernemershuis (netwerkvorming) • Bereikbaarheid (knelpuntanalyses, lobby en wegbeheer) <p>Greenport:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Versnelling herstructurering Greenport (extra middelen voor de GOM) • Flower science (onderwijs, onderzoek, netwerken) <p>Space:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Unmanned Valley (vliegveld Valkenburg als testlocatie voor drones en sensorbased technology) • Space Tech Campus (aanstellen account- en acquisitiemanager, onderzoek naar shared service centre, opzetten investeringsfonds vastgoed, zichtbaarheid, marktonderzoek nieuwe concepten) <p>Toerisme:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Blueport (extra doorsteken Ringvaart, positionering, aanstellen coördinator) • Flower attraction (onderzoek toekomstbestendigheid corso's, onderzoek verplaatsen bloembollenmarkt, pop-up borden) <p>Zorg en wellness:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gezonde en energieke regio (cross over met toerisme, opzetten vierdaagse, opzetten sportroutes) <p>Mogelijkheid tot financiering van initiatieven en activiteiten binnen bovenstaande projecten.</p>

<i>Communicatie</i>	Gericht op triple helixnet-werk, jaarevent
<i>Opmerking</i>	Financiering in de basis door gemeenten, cofinanciering per project vanuit bedrijven onderzoek en onderwijs en andere partners (zoals Innovation Quarter).

Regio 4: Keyport 2020

<i>Regio</i>	Zeven gemeenten in twee provincies, gebied van Weert tot Roermond, 225.000 inwoners
<i>Governance</i>	Algemeen bestuur: 17 bestuurders uit overheid, onderwijs en bedrijfsleven (daaruit vier db-leden)
<i>Organisatie</i>	Netwerkorganisatie triple helix. Klein stafbureau (twee mensen), met een kernteam vanuit de deelnemers voor beoordeling projectaanvragen
<i>Speerpunten</i>	Maakindustrie, logistiek, agri, zorg, leisure, retail, innovatie, ondernemerschap, onderwijs, arbeidsmarkt (zo'n beetje alles dus)
<i>Activiteiten</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Veel (doorverwijzing naar) kleinere projecten en projecten van partners in de etalage. Accent op arbeidsmarkt, ondernemersvaardigheden, trends en innovatie in het mkb, koppelen van ondernemers aan netwerken voor innovatie of financiering, kennisbijeenkomsten. • Financiering van projecten (ook van business-ideeën).
<i>Communicatie</i>	Gericht op ondernemers: e-nieuwsbrief en magazine, ambassadeursnetwerk van bedrijven (Made in Keyport)

Regio 5: Twente Board & Agenda voor Twente

<i>Regio</i>	Veertien gemeenten, 630.000 inwoners
<i>Governance</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Twente Board: elf leden uit de triple helix, onafhankelijk voorzitter • Agenda voor Twente: komt voort uit Regio Twente, bestuurlijke verantwoordelijkheid dus bij overheid, afgevaardigden van gemeentebesturen vormen Sturingscommissie Agenda voor Twente. Een lid van de Twente Board is adviseur van de Sturingscommissie.
<i>Organisatie</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Twente Board: overlegtafel, daarnaast sterke link met regiomarketing, gericht op "bouwen, bewaken en faciliteren van het merk Twente." Ook sturend in de Regiodeal Twente, die direct aansluit op de Agenda voor Twente. • Agenda voor Twente: staf van circa negen mensen: programmaleider, tafelvoorzitters en secretarissen. Tafelvoorzitters uit de drie o's, staf uit Regio Twente. Daarnaast zes kwartiermakers en contactpersonen voor de projecten van de tafels (deels uit staande organisaties van de drie o's, deels inhuur).
<i>Speerpunten</i>	<p>Twente Board: Twente als technologische topregio.</p> <p>Agenda voor Twente kent vier tafels:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Techniek als motor • Arbeidsmarkt & talent (Huis van de Logistiek, TalentIT, Fonds voor vakmanschap – begeleiding werkzoekenden naar logistiek, studente interesseren voor IT en scholingsfonds voor vakmanschap) • Bereikbaarheid en vestigingsklimaat • Circulaire economie & duurzaamheid (RES en Mineral Valley)
<i>Activiteiten</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Uitvoering projecten van de vier tafels (zie 'organisatie'). • Mogelijkheid tot financiering van initiatieven en activiteiten binnen bovenstaande projecten.
<i>Communicatie</i>	Gericht op triple helixnet-werk: Twente Index, Twentse Arbeidsmarktmonitor, Twente Report, e-nieuwsbrief, jaarevent
<i>Opmerking</i>	Agenda voor Twente heeft voor de basisfinanciering € 3,50 per inwoner van de gemeenten beschikbaar. Naar schatting is € 12,50 per inwoner nodig om de agenda uit te voeren. Aanvullende middelen moeten komen van projectfinanciering door gemeenten, provincie en bedrijven.

Regio 6: Economie071

<i>Regio</i>	Zes gemeenten, 200.000 inwoners
<i>Governance</i>	Veertien bestuurlijk vertegenwoordigers uit de triple helix. Presenteren zich niet als Board of bestuur, maar als "partners die dit mogelijk maken."

<i>Organisatie</i>	Programmabureau met twee medewerkers, aangevuld met projectleiders en medewerkers vanuit de staande triple helixorganisaties.
<i>Speerpunten</i>	Thema's Economische Agenda: <ul style="list-style-type: none"> • Versterken (life sciences & health) • Verdienen (ondernemerschap) • Verbinden (onderwijs en arbeidsmarkt) • Verleiden (vestigen en winkelen) • Vertellen (be good and tell it)
<i>Activiteiten</i>	Veel verschillende projecten: <ul style="list-style-type: none"> • Green deal Stadslogistiek (oriëntatie) • Regionaal economische kansen van internationalisering (oriëntatie) • Cirkelstad Regio-071 • Human Capital Actieplan • Open Innovatie Lab • Kenniskring Onderwijs-Arbeidsmarkt • Regionale retailvisie • Smart071 • Regionale bedrijventerreinenstrategie • Be good and tell it • Expat Centre (afgerond) • Centrum voor Vitaliteit (afgerond) • PLNT (afgerond) • Internet of Things (afgerond) <ul style="list-style-type: none"> • Daarnaast aantal masterclasses, excursies, dialogotafels en andere bijeenkomsten, zoals de Startersdago71 en de Ondernemersdago71. • Mogelijkheid tot financiering van initiatieven en activiteiten binnen bovenstaande projecten.
<i>Communicatie</i>	Gericht op triple helix-netwerk en op individuele bedrijven en instellingen: Indexo71, e-nieuwsbrief, magazine FOCUS, Forumo71.

Wat kan de Triple Helix Midden-Holland meenemen uit deze kleine ronde? Een paar leereffecten.

- Triple helix netwerken zijn vaak begonnen als vergadertafels, maar ze hebben allemaal een eigen functionaliteit ontwikkeld. Elke triple helix – ook de kleinere – hebben publieksactiviteiten, verzamelen en distribueren kennis, jagen projecten aan.
- Je kunt met een lean-and-mean organisatie – met bijvoorbeeld twee fte's - weldegelijk een groot aantal activiteiten verrichten, door gebruik te maken van capaciteit van deelnemende partijen
- Het is heel goed mogelijk om een stuurgroep of 'board' te bezetten met bestuurders en vertegenwoordigers en bij activiteiten en projecten in de uitvoering individuele bedrijven te betrekken
- Een triple helix is geen verlengd lokaal bestuur. Daarom oppassen met echte besluiten. Het kan – bijvoorbeeld - problematisch zijn om echte 'overheidsstukken' zoals winkelvisies en bedrijventerrein strategieën van triple helix handtekeningen te voorzien. Samenwerken is wat anders dan elkaars' verantwoordelijkheid overnemen.